

TEUFIK MUFTIĆ

UVOD U SINONIMIKU ARAPSKOG JEZIKA

PREDGOVOR

Pojava da se u nekom jeziku u istodobnoj upotrebi javljaju po dvije ili više riječi ili izraza istog odn. vrlo bliskog značenja, ili kako se oni obično nazivaju, sinonimi (ar. مترادفات *muteradifāt*), naziva se sinonimija (ترادف *terādudf*). Kako se pak ta pojava u prvom redu odnosi na značenje riječi, to bi naučna grana koja je proučava tj. sinonimika spadala u jedno šire lingvističko područje koje se bavi značenjima riječi uopće, a nosi naziv semantika ili semasiologija. Međutim, ta pojava ima naravno mnogo dodirnih tačaka i s ostalim jezičnim disciplinama: fonetikom, morfologijom, tvorbom riječi, sintaksom i stilistikom. S obzirom na tu njenu raznolikost i specifičnosti pojedinih njenih dijelova, nameću se sami od sebe i različiti metodi za njeno proučavanje od kojih su neki primjenljivi i na cjelokupnost ove pojave. Tako bi, npr., onaj njen dio koji je tješnje vezan za fonetiku u izvjesnom smislu mogao djelimično da se ispituje i eksperimentalno. Pitanja frekvencije javljanja riječi i izraza (kao i drugi slični problemi) zahtijevaju naravno statistički način promatranja. Razvoj raznih oblika i značenja, njihov život i nestajanje ispitivali bi se s gledišta historije. Javljanje sinonimije kako u dijalektima samog arapskog jezika, tako i u drugim semitskim i uopće ostalim jezicima u svijetu traži komparativni metod proučavanja. U pogledu svrhe jednog ovakvog dubljeg studija (bez obzira na metod rada) on bi se mogao usmjeriti u pravcu postizanja bilo pretežno praktičnih bilo pak više teoretskih rezultata, a moguća bi naravno bila i neka kombinacija i jednog i drugog.

Kako se iz samog naslova može naslutiti, cilj ovog rada neće biti neko iznošenje gotovih rezultata koji bi bili postignuti na neki od gore navedenih načina. Svrha je rada, naprotiv, da na prvom mjestu skrene pažnju na samu pojavu sinonimije i pitanja usko povezana s njom na jezičnom području, a zatim da istakne važnost njenog proučavanja radi dobijanja čisto praktičnih rezultata naročito u leksikografiji te njihova korišćenja u jezičnoj nastavi, stilistici i sl. S druge strane ovdje bismo samo ukazali i na mogućnost primjene izvjesnih rezultata sinonimike pri osvjetljavanju određenih pojava u oblasti etnologije, sociologije, historije, filozofije i eventualno još nekih grana znanosti i dr.

Rad se u svemu ograničio na pojave u arapskom književnom jeziku. Arapski dijalekti se spominju samo u vezi s izvjesnim pozajmicama iz njih i općim njihovim uticajem na književni jezik. Općepoznate analogije s drugim jezicima posebno se ne ističu. Kratko rečeno, u radu će se obraditi, ukoliko se to može u jednom ovakvom uvodnom studiju, samo slijedeća pitanja: postajanje sinonima, načini njihove upotrebe te njihovo nestajanje i najzad neke misli o važnosti proučavanja ove pojave tj. značaj sinonimike uglavnom samo u užoj oblasti lingvistike.

Kao izvori za proučavanje pojave sinonimije uopće može naravno da posluži živi govor (književni i dijalektalni), a potom i usmena i pisana književnost uopće, a posebno djela lingvističkog karaktera. O pojavi sinonimije znali su već i pisali stari arapski gramatičari i leksikografi, a literatura o njoj (u sklopu drugih semantičkih pojava) na Zapadu u zadnjim godinama sve je obimnija. Međutim, izgleda da dosada nije objavljeno neko ozbiljnije i iscrpnije naučno djelo specijalno o sinonimiji u arapskom jeziku ni kod Arapa niti na Zapadu, pa je i to bio jedan od povoda da napišem ovaj uvodni rad u svrhu potsticanja na rad u ovoj oblasti arabistike.

Što se tiče lingvističkih radova koji bi po našem mišljenju mogli korisno da posluže za temeljitiji i obuhvatniji znanstveni rad na tom polju u budućnosti, to bi bila ili gramatička djela opće naravi u kojima se, pored ostalog, govori i o semantičkim kao i izvjesnim drugim pojavama koje su u nekoj vezi i sa sinonimijom, ili pak leksička djela podesna i za proučavanje ovoga pitanja. Posebnu pažnju među tim zadnjim zaslužuju djela u kojima su riječi grupirane na semantičkoj osnovi (tj. po grupama riječi srodnih značenja kao što je, npr., veliki rječnik *Kitābu-l-muḥaṣṣaṣ fi l-luġa* od Ibni Sīde). Pored takvih, za ovakvo proučavanje biće svakako pogodne i leksičke monografije tj. manja djela koja detaljno govore o pojedinim pitanjima arapskog jezika s njegovom neobično razvijenom sinonimijom ne samo s obzirom na broj sinonima, nego i na bogatstvo i fino nijansiranje njihovih značenja.¹⁾

POSTANAK SINONIMA

Uvodni dio

U daljem izlaganju vidjeće se da je nastajanje sinonima manje ili više povezano s mnogim pojavama obrađenim u raznim odjeljcima gramatike, pa će biti podesno da naše razmatranje i podijelimo prema toj vezi. Prije samog izlaganja potrebno će biti da se nešto rekne i o općim uzrocima jezičnih promjena usljed čijeg djelovanja dolazi i do tzv. sinonimizacije ili stvaranja sinonima.

¹⁾ Takve monografije su, npr., *Kitābu-l-wuhūš*, *Kitābu-l-hail*, *Kitābu-š-šā'*, *Kitābu-l-ibil* od Asmeije i slična djela drugih autora. O najvažnijim starijim leksikografskim djelima kod Arapa iscrpnije podatke daje, npr., J. Kraemer u svome radu *Studien zur alt-arabischen Lexikographie — Nach Istanbuler und Berliner Handschriften* — (Oriens, Vol. 6, No. 2, 1953, str. 201—238). Ostala lingvistička i druga potrebna literatura neka se potraži, npr., u djelu: *Geschichte der arabischen Litteratur* von Carl Brockelmann, 2. Auflage, Leiden, I. Band — 1943, II. Band — 1949; I. Supplementband — 1937, II. Suppl. — 1938, III, Suppl. — 1942.

Kao ostale jezične pojave ni postanak sinonima nije možda neki momentani događaj u razvitku jezika, nego je ustvari proces koji bez prestanka traje i dan danas. Mnogobrojni su uzroci na djelu pri tom procesu sinonimizacije. Jedni leže u samoj prirodi jezika, drugi u biti ljudi koji se njime služe, a treći u svijetu u kojemu žive. Djelovanje svih tih uzroka, svih tih najraznovrsnijih egzogenih i endogenih²⁾ sila nešto je jedinstveno, ustvari tako nerazdvojno povezano, da se razdvajanje može izvesti samo teoretski, u svrhu lakše analize. Živa riječ izložena je vječnoj mijeni. Uz glasovne promjene vezane su često i one u značenju i obratno, a sve te promjene opet zavisne su od opće mijene u svijetu. Razvoj jezika nekog naroda stvarno je samo jedan od vidova njegove opće kulturno-historijske evolucije.

Drugu grupu tih egzogenih sila od značaja za jezične promjene sačinjavaju i pojedinačni događaji u razvoju ljudskog društva. Pojava islama, npr., od presudnog je značaja za arapski jezik uopće, a posebno za književni. Ne samo da je taj događaj izazvao mnoge promjene u njemu, nego mu je ustvari osigurao i sam život sve do današnjega dana. Tako je za arapski jezik značajan i bliži kontakt Arapa sa Zapadom od 19 vijeka, nagli tehnički razvoj u našem stoljeću kao i razni drugi manje-više važni događaji u povijesti arapskih zemalja.

Kao treću skupinu tih spoljašnjih sila koje djeluju na promjene u jeziku treba smatrati i narodnu maštu. Ona oblikuje izvjesne strane, pa i domaće ali narodu katkad nerazumljive riječi, a mijenja i njihova značenja, i to sve u skladu sa svojim shvatanjima i osjećanjima na osnovu bolje poznatog i po obliku sličnog materijala u narodnom govoru, što se onda može prenijeti i u književni jezik. To djelovajne narodne fantazije na području jezika naziva se narodnom ili pučkom etimologijom.

O drugim tzv. endogenim silama koje su na djelu pri promjeni značenja riječi, pa prema tome i pri stvaranju sinonima, biće govora u odjeljku o semantici. Sada bismo pak najprije iznijeli samo najbitnije o fonetskim promjenama značajnim za sinonimizaciju.

Kod svake riječi (u užem smislu možemo ovdje reći i sinonima) razlikujemo s jedne strane njen glasovni (akustički) utisak koji nastaje kao rezultat određenog fiziološkog procesa tj. pokreta govornih organa. S druge strane zapažamo njenu pojmovnu (semantičku) prirodu tj. njeno značenje kao proizvod izvjesnog psihološkog procesa (mišljenja, osjećanja i volje). Što se tiče akustičke strane jezika, neće nas ovdje zanimati i oni najmanji dijelovi do kojih se može doći teoretskom analizom, nego samo oblici koji imaju samostalno značenje, pa bili oni prostijeg (riječi) ili složenijeg sastava (izrazi ili lokucije). Glasovne ili fonetske pojave biće za nas od interesa u prvom redu ukoliko su u vezi s postankom sinonima. O semantičkoj strani riječi biće govora u odgovarajućem poglavlju ovoga rada.

²⁾ O tim egzogenim silama vidi: Dr. Petar Skok, Pregled francuske gramatike, Dio prvi: I Fonetika, II Morfologija, III Tvorba riječi, IV Semantika, V Stilistika, Zagreb 1938, str. 198—201, § 497—499.

Fonetske promjene

Usljed glasovnih promjena može da dođe i do promjena u značenju riječi, a nas će ovdje naprotiv zanimati samo takve fonetske promjene zbog kojih se njihovo značenje neće znatno ili nikako promijeniti. U poglavlju o semantičkim promjenama vidjećemo поближе o tome da svaka riječ ima svoje individualno kao i svoje funkcionalno značenje.³⁾ Mi ćemo se uglavnom pozabaviti onim prvim. To individualno značenje vezano je u arapskom (kao i u ostalim semitskim jezicima) prvenstveno za tzv. korjenite suglasnike ili radikale. U ovom poglavlju će doći u obzir promjene upravo tih suglasnika. O grupi konsonanata koji zajedno s vokalima služe za nijansiranje osnovnog značenja riječi kao i za tvorbu raznih njihovih osnova i oblika govoriće se u vezi s morfoloijom i tvorbom riječi.

Od promjena korjenitih suglasnika, ne ulazeći dublje u ispitivanje njihovih uzroka i navodeći samo po nekoliko karakterističnih primjera, doći će ovdje u obzir slijedeće: a) zamjenjivanje, b) jednačenje, c) razjednačivanje, d) premetanje i e) ispadanje suglasnika.

a) Zamjenjivanje (supstitucija, ar. ابدال - *ibdāl*). — Dva ili više (obično fiziološki srodnih) konsonanata mogu nekada da se zamijene u izvjesnom korijenu obrazujući na taj način dva ili više sinonimnih korjenova. Uzmimo za primjer korijene: بزق - *bezeqa*, بسق - *beseqa* i بصق - *beṣaqa*. Vidimo da se razlikuju po drugom radikalu od kojih su »z«, »s« homorgani glasovi različiti po zvučnosti, dok je -ṣ- slično bezvučnom »s« uz dodatak tzv. velarizacije, (ar. اطاق - *iṭbāq*) tj. dizanja stražnjeg dijela jezika prema mekom nepcu, velumu. Konsonanti »s, z« pripadaju grupi dentala čiji je naziv nastao po karakterističnom govornom organu koji sudjeluje pri njihovoj artikulaciji tj. po zubima (latinski *dens* = *zub*). Druge takve grupe dobile su svoje ime po odgovarajućim govornim organima kao što su: usne, jezik, nepce, resica, grlo i dr.⁴⁾ Međusobno se zamjenjuju ponajviše upravo konsonanti iz jedne te iste takve grupe, ali ima slučajeva zamjene konsonanata i iz bliskih, a ponekad i udaljenijih grupa. Evo još nekoliko primjera takve supstitucije: 1) iz istih grupa: أراق - *erāqa*, هراق - *herāqa*, جأر - *ġe'ere*, جمع - *ġe'are*, أرجأ - *erġe'e*, ارجه - *erġehe*, مدح - *medeḥa*, مده - *medehe*, رمز - *remeze*, لمز - *lemeze*, جد - *ġedde*, جد - *ġedde*, زبق - *zebeqa*, زبق - *zemeqa*, ذبر - *debere*, زبر - *zebere*; 2) iz bliskih grupa: رضح - *redaḥa*, رضح - *redaḥa*, ثلع - *tele'a*, ثلع - *telega*, فلعج - *feleġe*, فلق - *feleqa*, بنق - *beneqa*, بنك - *beneke*; 3) iz daljih grupa: خرم - *ħareme*, خرم - *ħazeme*, فسج - *feseġe*, فشج - *fešeġe* i mnogi drugi.⁵⁾

b) Jednačenje (asimilacija).⁶⁾ — Asimilacija konsonanata sastoji se u tome 1) da se dva različita konsonanta (obično susjedna) približe međusobno po

³⁾ Skok, *ibid.*, str. 196—198, § 495.

⁴⁾ Poblіže o grupama konsonanata po mjestu artikulacije vidi, npr., u radu: T. Muftić, Trilitere u arapskom jeziku (Prilozi za orijentalnu filologiju itd. III—IV, str. 511—515) i drugim.

⁵⁾ Neke od ovih slučajeva navodi, npr., Ebū Menṣūr (Abdu-l-melik b. Muhammed b. Ismā'il et-Te'ālībī u svom djelu: *Kitābu Fiqhi-l-luga we Esrāri-l-arebiyye* (I izdanje, Kairo 1318/1900), str. 302. Vidi takode i kod Ge'lālu-d-din es-Suyṭije u djelu: *El-Muḥir fi ulūmi-l-luga we en wāi-hā*, (Kairo 1325/1907), I dio, str. 272—282 ili str. 325—331.

⁶⁾ O asimilaciji uopće vidi: N. V. Jušmanov, *Grammatika literaturnogo arabskogo jazyka*, Leningrad 1928, str. 14.

svom izgovoru tako da se jedan od njih usljed toga promijeni u fiziološki srodan glas. To bi bila tzv. djelimična asimilacija kao što je naprimjer promjena kons. »n« u »m« ispred »b« u riječi سنبُل transliterirano sunbul, a stvarni je izgovor sumbul; 2) da se ti konsonanti međusobno potpuno izjednače obrazujući samo jedan udvojeni odn. dugi konsonant (to je tzv. potpuna asimilacija, ar. ادغام - idgām). Poznato je npr. jednačenje kons. »l« od određenog člana لام التعريف - lāmu-t-ta'rīf sa određenim konsonantima iza njega, ali nas će ovdje zanimati samo slučajevi kada pored oblika s asimilacijom postoje i takvi bez nje (naravno istoga značenja). Takvi se slučajevi javljaju npr. kod izvjesnih glagolskih oblika. Tako u V i VI vrsti glagola čiji korijeni počinju konsonantima ن س ز د ج ث ت prefiks »te-« izgubivši svoj vokal, potpuno se asimilira s početnim radikalom, a naprijed se radi izbjegavanja dvokonsonantnog početka (التساقم - iltiqā'u-s-sākinēin) koji ne trpi arapski književni jezik, dodaje prefiks »i-«. Tako nastaju npr. slijedeći paralelni oblici: (V vrsta) تبتت - teṭebbete, تبتت - itṭebbete, تشقق - tešaqqaqa, اشقق - iššaqqaqa, تطهر - teṭahhere, اطهر - itṭahhere i sl.; ili (VI vrsta) تتابع - tetābe'a, اتابع ittābe'a, تدارأ - tedāre'e, اداأ - iddāre'e, تذاكر - teḏākere, اذاكر - idḏākere itd.⁷⁾

Konsonant »n« od prefiksa »in-« u VII vrsti glagola može (ali ne mora) da se asimilira s početnim radikalom »m« dotičnog glagola, pa nastanu npr. ovakvi oblici: امعى - immeḥā pored normalnog, neasimiliranog انمعى - inmeḥā i dr.⁸⁾

Kod glagola VIII vrste kons. »t« od infiksa -te- može da se asimilira s prvim radikalom dotičnog glagola (u obzir dolaze najviše slijedeći radikali ي و ط). Kako jednačenje u nekim slučajevima može da bude djelimično ili potpuno ili i da se nikako ne izvrši, mogu nastati zbog toga razni sinonimni oblici kao što su npr. اتمد - itṭemedede, اتمد - ittemede, اتمد - ittemede, اذكرك - idḏekere, اذكرك - iddekere, اتمر - itṭegare, اتمر - ittegarere, اصطر - iṣṣabere, اصطر - iṣṣabere i dr.⁹⁾

Uz parcijalnu asimilaciju spominje Jušmanov posebno slučaj jednačenja u vezi s velarizacijom. Međutim, taj bi se slučaj mogao pribrojati ostalim slučajevima asimilacije po mjestu tvorbe nasuprot jednačenju suglasnika na osnovu njihove zvučnosti, samo što mi ovdje nismo smatrali potrebnim jedno takvo razdvajanje u navedenim primjerima. Jušmanov za spomenutu vrstu asimilacije navodi samo primjer riječi دغت - deḡate (bez velarizacije) prema ضغط - ḏaḡaṭa (s velarizacijom).¹⁰⁾ Sličan bi primjer bio i kod riječi سراط sirāṭ prema صراط - širāṭ (ovo su

⁷⁾ Više primjera za to vidi, npr., u djelu: Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić i Mehmed Handžić, Gramatika arapskog jezika za niže razrede medrese i srednjih škola. I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom, Sarajevo 1936; II dio Sintaksa i čitanka sa rječnikom, Sarajevo 1937; I, str. 109.

⁸⁾ Jušmanov, ibid., str. 27, VII pod Primečanie.

⁹⁾ Upoređi Jušmanov, ibid., Primečanie uz VIII, str. 27—28.

¹⁰⁾ Jušmanov, ibid., str. 14.

ujedno primjeri asimilacije udaljenijih konsonanata što je rjeđi slučaj nego kod susjednih). Ovdje bi spadali npr. i slučajevi kao što su u riječima: اسطل - ištābl, اسطل - ištābl, ili اسطوانة - usṭuwānet, اسطوانة - usṭuwānet i sl.¹¹⁾

Kao poseban slučaj potpune asimilacije moglo bi se uzeti stapanje dvaju istih radikala u jedan udvojen odn. dug konsonant. To se događa u određenim okolnostima kod tzv. مضاعف muḏā'af glagola tj. takvih čiji je drugi i treći radikal jednak kao npr. مد - medde a isto tako i kod pravilnih glagola u IX i XI vrsti. Nas će ovdje međutim zanimati samo takvi slučajevi kada uporedo s udvojenim postoje i oblici kod kojih do tog stapanja nije došlo. To ćemo naći u izvjesnim oblicima imperativa i prohibitiva (امر و نهى - emr we nehy) i apokopatusa (مجزوم - meğzūm) kako u I (osnovnoj) tako i u izvedenim vrstama izuzev II, V i XIV. Zbog sličnosti gornjih oblika dovoljno će biti da navedemo samo nekoliko primjera za imperativ:

I vrsta: مد - mudde, muddu, muddi ili امدد - umdud; فر - firre, firri ili افر - ifrir, مس - messe, messi ili امس - imses; IX vrsta: امر - iħmerre, iħmerri ili امرر - iħmerir i. dr.¹²⁾

c) Razjednačivanje (disimilacija). — Gore spomenuto stapanje dvaju identičnih konsonanata u jedan dugi ide za tim da se izbjegne ponavljanje istog suglasnika u jednoj te istoj riječi. Arapski jezik uopće ne trpi da dva ista suglasnika budu uzastopni radikali u korijenu. Jedini značajniji izuzetak čine navedeni muḏā'af korijeni, ali se i kod njih sastajanje dvaju istih radikala djelimično otklanja spomenutim stapanjem drugog i trećeg korjenitog suglasnika u taj isti samo udvojeni, dugi suglasnik.

Međutim, kada se od dva ista ili fiziološki sasna bliska konsonanta jedan zamijeni nekim drugim, različitim konsonantom, onda se kaže da se izvršilo njihovo razjednačivanje (njihova disimilacija). Tako npr. pored oblika sa rijetkom konsonantskom grupom »fm« kod riječi لعم - lefeme ili لعم - lifām postoje i takvi s običnijom grupom »tm« tj. لعم - lefeme i لعم - lifām. Sličan je slučaj i u primjerima: سقع - seqağa prema سقع - seqa'a ili صقع - šaqaga prema صقع - šaqa'a i sl.¹³⁾

d) Premetanje (metateza, ar. قلب - qalb). — Dva korjeni suglasnika mogu nekada da zamijene svoja mjesta bilo u pojedinim riječima bilo u nekom korijenu uopće tj. u svim riječima obrazovanim od takva dva ili više sinonimnih korjenova. Međusobno se pri tom zamjenjuju obično dva susjedna radikala, ali se takva zamjena vrši i između udaljenijih radikala kao što je npr. slučaj kod glagola دسر - desere i درس - redese. Evo još nekoliko primjera za premetanje suglasnika uopće: حاتف - ḥaṭefe, حاتف - ḥafefe, فحت - feḥate, شخر - šeḥare, شرح - šereḥa, حرزة - ḥarzet, حرزة - ḥazret, زغلط - zağleṭa, زغلط - zelgāṭa, معلقة - mi'leqat, معلقة - mi'leqat i dr.¹⁴⁾

¹¹⁾ Uporedi, npr., Luis Maṣlūf, El-M u n ğ i d (Bejrut, 7 izdanje 1931) kod tih riječi, str. 9 i 11.

¹²⁾ Poblize o ovakvim slučajevima vidi: Jušmanov, ibid., str. 39—40.

¹³⁾ O pojavi disimilacije u arapskom jeziku biće svakako podataka u djelu: Konsonantische Dissimilation in den semitischen Sprachen od R. Růžičke, Praha 1909, samo nam to djelo (kao ni druga sa sličnom problematikom) nije nažalost bilo pristupačno!

¹⁴⁾ Uporedi o ovome, npr., Te'ālibī, ibid., str. 302 ili Suyūṭī, ibid., I, str. 282—285.

e) Ispadanje (حذف - ḥaḍf). — Korjeniti suglasnici se općenito vrlo rijetko gube. Značajan izuzetak od toga čine tzv. »slabi« suglasnici (حروف العلة ḥurūfu-l-‘illeti) tj. و, ي (w, y) svakako zbog svoje vokalne naravi, pa se stoga i nazivaju semivokalima ili poluglasnicima. Pored njihova međusobnog zamjenjivanja i pretvaranja u druge glasove, oni se nekad i potpuno gube kod tzv. مثال - miṭāl, اجوف - eḡwef i ناقص - nāqiṣ korjenova (kao i njihovih kombinacija), ali se mi ovdje nećemo upuštati u nabranje svih mogućih slučajeva ispadanja suglasnika, nego ćemo navesti primjere samo za slučajeve javljanja paralelnih oblika tj. takve gdje pored oblika s izgubljenim konsonantom dolazi i takav gdje je on ostao u upotrebi ili je pak ispadanje samo izuzetan slučaj.

U skladu s onim što smo naglasili, slučajeve gubljenja konsonanta »w« ili »y« te njihova pretvaranja u odgovarajuće vokale itd. kao npr. kod قال - qāle, سار - sāre, وعد - we‘ade, رمى - remā i sl. ne možemo ovdje navoditi, iako su veoma obični i mnogobrojni, jer se u takvim slučajevima sinonimni oblici ne javljaju. Isto se tako ovdje ne bi mogli navoditi ni slučajevi gdje postoje istina po dva oblika istoga značenja od kojih je jedan izgubio određeni radikal kao npr. infinitiv مئة - miqat pored ومق - wemq (od ومق - wemiqa), jer su isti nastali na osnovu raznih oblika (ovdje fi‘let odn. fa‘l), te bi ovo zapravo spadalo u morfologiju.

Od ostalih suglasnika ima slučajeva ispadanja konsonanta ه (tzv. همزة - hemzeta), a još rjeđe se gube ostali konsonanti. Slučajeve ispadanja hemzeta kod određenog člana (tzv. همزة الوصل - hemzetu-l-waṣli) kao i nekorjenitog hemzeta od prefiksa kod nekih riječi (kao ابن - ibn, اسم - ism, اثنان - iṭnāni i dr.) i nekih glagolskih oblika (imperativa I vrste te infinitiva, perfekta i imperativa VII, VIII, IX, X i XI vrste glagola) spominjemo za to što se hemze kod istih riječi i oblika, samo u drugom položaju, sačuvalo u upotrebi (to je tzv. همزة القطع - hemzetu-l-qaṭ‘i). Poblize se o tome može naći u svakoj gramatici arapskog jezika.¹⁵⁾

Vrlo je rijedak slučaj gubljenja hemzeta kao drugog radikala (uz naknadnu kantrakciju vokala usljed čega se prvi i treći radikal međusobno približe). Tako npr. od سأل - se‘ele može da postane سال - sāle, od زأك - ze‘eke će nastati زاك - zāke itd.¹⁶⁾

Kod nekih glagola u određenim oblicima pored oblika s krajnjim hemzetom postoje i sinonimni oblici bez njega ili zapravo pretvorenim u konsonant »w« ili »y« (samo se postavlja pitanje koji su od njih prvobitni?). Tako npr. pored رفا - refe‘e postoji i رفا - refā, حتا - hate‘e, اذرى - edre‘e, اظرا - aṭre‘e, اطرأ - aṭrā i dr.¹⁷⁾

Kod nekih riječi od više suglasnika može u množini da ispadne neki od njih ili pak da ostane i sačuvan npr. množine ثعال - te‘ālin i ثعالب - te‘ālib (od ثعالب - ta‘leb) ili بخاد - beḥādin i بخاند - beḥānid (od بخنداة - beḥandāt) i dr. Slično se može dogoditi i pri tvorbi deminutiva, pa će se za njega naći po dva oblika kao što je u primjeru

¹⁵⁾ Sikirić itd., ibid. 15—17 idr.

¹⁶⁾ Vidi, npr., Jušmanov, ibid., str. 44.

¹⁷⁾ Za značenje i drugo uporedi, npr., Maḍlūf, ibid., kod navedenih glagola.

عَلِيد - 'uleidin i عَلِينِد - 'uleinid (koji su deminutivi od عَلِنْدِي - 'alenden), ali i ovo prije spada u morfologiju odn. tvorbu riječi jer su ovi različiti oblici nastali na osnovu različitih tipova za obrazovanje plurala odn. deminutiva.¹⁸⁾

Pojava odbacivanja cijelog sloga kada se nađe pored drugog istog ili sličnog njemu, naziva se haplogijom. Tako se npr. kod nekih glagola može odbaciti prefiks »te-« u imperfektu u oblicima kada dođe ispred drugog »te«, pa se može reći npr. تَتَزَل - tenezzelu mjesto pravilnijeg تَتَزَل - tetenezzelu, i sl.¹⁹⁾

Ovim bismo završili kratak pregled fonetskih promjena (ustvari samo konsonanata) važnih za stvaranje sinonima. Građa nije iscrpljena do kraja, ali je možda rečeno ono što je najvažnije u vezi s postankom sinonima. Na redu je sada da pogledamo i obilje najraznovrsnijih oblika u prvom redu u tvorbi riječi (a time naravno i sinonima) zajedno s izvjesnim pojavama iz morfologije, jer su ove dvije grane gramatike međusobno tijesno povezane.

Tvorba riječi i morfologija²⁰⁾

Promatrajući konsonantske promjene obraćali smo pažnju na stvaranje sinonimnih oblika i riječi od već postojeće građe u jeziku. Sada bismo pak pogledali postajanje ili tvorbu raznih osnova, riječi i oblika bez obzira na eventualne promjene njihovih korjenitih suglasnika. Imajući uvijek na umu ograničenje stavljeno razmatranju u ovome radu, obradićemo sada razne načine obrazovanja novih riječi pomoću a) kratkih vokala, b) fleksije, c) derivacije i d) kompozicije. Iako se jezik bogati i usljed spomenutih konsonantskih promjena, ipak glavni izvor obnove leksičkog blaga arapskog jezika leži upravo u obilju oblika nastalih na pojedine od ovih načina ili zapravo većim dijelom raznim njihovim kombinacijama. Tako se kratki vokali npr. kombiniraju sa svim ostalim načinima tvorbe, ali ima oblika koji pored radikala sadrže samo kratke vokale. Najprije ćemo i razmotriti takve oblike.

a) Kombinacije s kratkim vokalima. — Arapsko pismo, ukoliko uopće bilježi kratke vokale, kvalitativno razlikuje samo tri osnovna vokalna tipa: فَتْحَة - fethat tj. »a«, دَمَمَة - dammet tj. »u« i كَسْرَة - kesret tj. »i« koji u zavisnosti od okolnih glasova donekle mijenjaju i svoj prvobitni kvalitet.

Vokalizam u arapskom vrlo je pokretan, a usljed toga dolazi do mogućnosti stvaranja izvjesnih sinonimnih oblika koji nas ovdje jedino i zanimaju. Tako se npr. u perfektu (مَاضٍ - māḍin) javljaju glagoli čiji je drugi radikal različito vokaliziran (naravno uz isto značenje takvih oblika) kao npr. بَدَحَ - beḍeḥa, beḍuḥa, beḍiḥa, فَسَقَ - feseqa i fesuqa, فَرَعَ - fereḡa i ferigā i dr.

Kod nekih će se takva mogućnost javiti u imperfektu (i srodnim oblicima) kao što je u primjerima: يَفْسُقُ - yefsuqu i yefsiqu, يَسْبَعُ - yesbe'u i yesbi'u, يَأْرِيشُ - ya'rušu i ya'rišu, يَأْقُلُ - yaqfulu i yaqfilu, يَفْرَغُ - yefreḡu i yefruḡu itd.²¹⁾

¹⁸⁾ O ispadanju konsonanata u ovakvim slučajevima vidi, npr., u djelu: Dr. C. P. Caspari's Arabische Grammatik, Fünfte Auflage bearbeitet von August Müller, Halle a. S. 1887, str. 120 (Anmerk. a) i str. 150 (Anmerk. a).

¹⁹⁾ O ovom vidi, npr., Sikirić itd., ibid., I, str. 106.

²⁰⁾ O tvorbi riječi općenito vidi, npr., Skok, ibid., str. 91—97.

²¹⁾ Ovi i mnogi drugi primjeri neka se vide, npr., kod Ma'lūfa, ibid., ili u ma kojem drugom arapskom rječniku.

Po Jušmanovu se od samo tri osnove (označene kod njega sa »катал«, »катул«, »катил«) razvilo kod trilitera veliko mnoštvo (preko 40) oblika glagolskih imenica (مصدر - mašdar).²²⁾ Da bi se izbjeglo kasnije ponavljanje, navodićemo ovdje ujedno i oblike obrazovane fleksijom i derivacijom. Evo nekoliko primjera tih glagolskih imenica: قطع - qat', تقطاع - tiqīṭā', قطع - maqṭa'; كرم - kerem, كريمة - keremet, كرامة - kerāmet; عذر - uḍr ili 'uḍur, عذرى - uḍrā, ممدرة - ma'duret ili ma'diret; فسق - fisq, فسوق - fusūq; ضحك - ḍaḥk, ḍaḥik, ḍiḥk ili ḍiḥik itd.

Kod pridjeva Jušmanov navodi 10 prostih osnova.²³⁾ Evo samo nekoliko primjera za njih (postupajući kao i u prethodnom slučaju): نجس - neḡs, niḡs, neḡes, neḡis, neḡus, نوم - nuwem, نوام - newwām, نومة - nuwemet; حلو - ḥulw (haluww), حلى - ḥaliyy; شطر - šuṭur, شطير - šetīr i sl.

Postoji preko 30 oblika za tvorbu nepravilne množine (جمع مكسر - ḡem' mu-kesser) od kojih se samo nekoliko obrazuje isključivo pomoću kratkih vokala, inače se one tvore afigiranjem u vézi s tim vokalima. Evo zato nekoliko primjera tih množina obrazovanih na razne načine uz napomenu da njihovi određeni oblici označavaju manji broj jedinki (to su tzv. جمع الغلة - ḡem'u-l-qille), dok se kod drugih oblika množine to ograničenje ne javlja (što je slučaj ponekad i kod onih prvih). Takve množine nazivaju se جمع الكثرة - ḡem'u-l-keṭre). Osim toga napominjemo da neke množine imaju različita značenja odgovarajući različitim značenjima zajedničkog oblika jednine (kao npr. بيوت - buyūt = kuće i ابيات - ebyāt = stihovi) izvedene od zajedničke jednine بيت - beit koja ima ta oba značenja). A sada evo nekoliko primjera tih nepravilnih množina: نمر - numr ili numur, نمار - nimār, نور - numūr, نمارة - nimāret, نمورة - numūret, انمر - enmur, انمار - enmār (sve od نمر - nemir); ناق - nāq, نوق - nūq, نياق - niyāq, انوق - enwuq, اونوق - en'uq, اينوق - einuq, انواق - enwāq, ايانوق - eyāniq, نياقات - niyāqāt i pravilno ناقات - nāqāt (sve od ناقة - nāqat); نوم - nuwwem ili neum, نيم - nuyyem ili niyyem, نيام - niyām ili nuyyām i نوام - nuwwām (sve od نائم - nā'im) itd.²⁴⁾

b) Fleksija. — Ona bi obuhvaćala tri načina tvorbe riječi unutar njom promjenom bilo njihovih vokala bilo radikala, ali je i ovaj način često vezan i s drugim načinima tvorbe. To su ovi načini: 1) duljenje (prolongacija) izvjesnog vokala, 2) udvajanje (geminacija) nekog radikala i 3) ponavljanje (reduplikacija) jednog ili dvaju radikala (u obadva slučaja tj. od udvajanja i ponavljanja se izuzimaju prvi radikali).²⁵⁾

1) Duljenje. — Upotreba dugih vokala (u osnovi riječi) veoma je česta u tvorbi riječi. Pored slučajeva koji se mogu naći u ostalim primjerima, da navedemo ovdje još samo nekoliko (zajedno s njihovim odgovarajućim sinonimima): سافر - sāfere

²²⁾ O tipovima ovakvih glagolskih imenica od trilitera vidi Jušmanov, *ibid.*, str. 36 ili Caspari-Müller, *ibid.*, str. 88—95.

²³⁾ O tim osnovama kao i uopće o tvorbi pridjeva vidi Jušmanov, *ibid.*, str. 59.

²⁴⁾ O obrazovanju ovakvih plurala vidi, npr., Jušmanov, *ibid.*, str. 65 ili uopće o broju kod imena Caspari-Müller, *ibid.*, str. 133—152.

²⁵⁾ O raznim drugim oblicima kod tvorbe imena vidi, npr., Caspari-Müller, *ibid.*, str. 96—125 ili Jušmanov, *ibid.*, str. 67—71.

(= سفر - sefere), خضير - ḥaḍīr (= خضر - ḥaḍīr), فخيرى - fiḥḥīrā ili فخيراء fiḥḥīrā' (= فخر - faḥr), بادن - bādīn ili بدین - bedīn (= مبدان - mibdān) i dr.²⁶⁾

2) U dvajanje. — I udvajanje nekog radikala (osim prvog) jedno je od najobičnijih sredstava za obrazovanje velikog broja najraznovrsnijih oblika. I ovdje ćemo navesti samo još neke primjere uz one koji su spomenuti kod drugih načina tvorbe riječi i raznih njihovih oblika i to kod glagola: غلق - ḡalleqa (= غلق - ḡaliqa ili اغلق - aḡleqa), ضعف - da'afe (= ضاعف - dā'afe), خلص - ḥalleṣa (= تخلص - teḥalleṣa), اخضر - iḥḍarre (= خضر - ḥaḍīre), تعلم - te'alleme (= علم - 'alime), تكبر - tekebbere (= استكبر - istekbere), اسود - iswedde (= اسواه - iswādde) i dr. (Ovdje mislimo naravno samo na određena zajednička značenja, a pojedini od ovih glagola imaju i drugih raznih značenja).²⁷⁾

3) Ponavljanje. — Ponavljanjem čitavog dvokonsonantskog korijena (bilitere) nastaje korijen od četiri konsonanta (kvadrilitera) npr. od رم pored glagola remme postoji (u istom značenju) i رمرم - remreme. Slično je i u ovim primjerima: رج - reḡḡe, رجرج - reḡreḡe, بث - beṭṭe, بثبث - beṭbeṭe i dr.²⁸⁾

Reduplikaciju nalazimo i u tvorbi pridjeva npr. prema عرم - 'arim ima عرم - 'aremrem (gdje se ponavljaju dva zadnja radikala). Može da se ponovi i samo treći radikal kao što je npr. kod pridjeva: رمدد - rimdid prema ارمد - ermed i sl.

I imenice se mogu obrazovati na ovaj način pa npr. prema رماد - remād ima i oblik رمدا - rimdidā', tako je slično i kod riječi سواد - sewād prema سؤدد - su'ded, قيل - qail prema قيلولة - qailūlet itd.

c) Derivacija. — Pod tim imenom podrazumijevamo izvođenje riječi i njihovih oblika pomoću afiksa (prefiksa, infiksa i sufiksa). Afiksi mogu da budu mrtvi tj. takvi da se više ne osjećaju kao nešto zasebno, nego kao sastavni dio korijena, a drugi su živi tj. oni koje jezično osjećanje zapaža kao nešto dodato (afigirano) korijenu za oznaku neke nijanse njegova značenja ili neke funkcije dotične riječi. Pomoću živih afiksa mogu se i danas tvoriti nove riječi i oblici, dok se to pomoću mrtvih više ne obavlja. S obzirom na predmet rada, nećemo ovdje moći opširno navoditi sve moguće afikse i njihova značenja. Istaknućemo samo, kako je već naglašeno, da u sastav afiksa mogu doći samo određeni konsonanti tj. tzv. الحروف الزوائد - el ḥurūfu-z-zewā'idu, a to su slijedeći: ت (kao ط, د nastali asimilacijom od njega), ي, و, ه, ن, م, ل, س.

Kao karakterističan primjer mrtvih, više neproaktivnih afiksa (u našem slučaju sufiksa) mogli bi se navesti slučajevi obrazovanja trilitera od bilitera. Tako npr. od korijena لك «l-k» pored glagola لك - lekke (s udvojenim drugim radikalom) nastali su u starijem periodu razvoja arapskog jezika i mnogi drugi sinonimni glagoli obrazovani pomoću raznih sufiksa koji se danas osjećaju kao sastavni, treći radikal tog novog korijena tj. trilitere. Kao primjeri za to neka nam posluže slijedeći glagoli izvedeni od gornjeg korijena «l-k»: لكأ - leke'e, لكث - lekeṭe, لكح - lekeḥa, لكد - le-

²⁶⁾ O tvorbi glagola vidi, npr., Caspari-Müller, ibid., str. 26—41 ili Jušmanov, ibid., str. 23—29.

²⁷⁾ O ovakvoj sinonimiji kod pojedinih glagola vidi, npr., Te'alībī, ibid., str. 295—297.

²⁸⁾ Za ove i slične slučajeve uporedi, npr., Ma'lūf, ibid., kod tih riječi.

kede, لكر - lekeze, لكش - lekeše, لکض - lekeḏa, لکم - leke'a i لکم - lekeme. Slično je i kod slijedećih primjera: رج - reḡge, رجرج - reḡreḡe, رجب - reḡbe ili reḡibe, رجد - ruḡide, رجس - reḡese, رجبف - reḡefe; رعب - re'abe, رعبج - re'aḡe, رعد - re'ade, رعس - re'ase, رعش - re'i-še, رعص - re'aša; زل - zelle, زلج - zeliḡe, زلح - zeleḡa, زلق - zeleqa ili zeliqa; فلج - feleḡe, فلهج - feleḡa, فلذ - felede, فلع - fele'a, فلغ - feleḡa, فلق - feleqa, افتلم - ifteleme, فلي - felā; نتأ - nete'e, نتب - netebe, نتج - neteḡe, نتهج - neteḡa, نتخ - neteḡa, نتر - netere, نتش - neteše, نتص - neteḏa, ننع - nete'a, نتف - netefe, نتق - neteqa, ننتك - neteke, ننتل - netele i mnogi drugi.²⁹⁾

Kao korjeniti osjećaju se npr. i slijedeći konsonanti pojedinih raznih vrsta afiksa:

1) prefiksa: »t-« kog glagola تجر teḡere nastalo prema VIII vrsti اتجر - itteḡere (ili اتجر - iteḡere) od اجر - eḡere; tako je npr. slično i kod اتخذ - teḡiḏe prema اتخذ - itteḡaḏe od اخذ - eḡaḏe i sl.; اتغل - tetful (tutful ili titfel = تلب - ta'leb) i dr.³⁰⁾

»n-« je dodato npr. kod نتل - na'tel (= نيل - 'ityel), »w-« je prefigurano (prema pučkom govoru) kod وازر - wāzere mjesto آزر - āzere ili kod وامر - wāmere mj. آمر - āmere i sl.;

2) infiksa: »-n-« خنقيق - ḡanfeqīq (= خفيق - ḡaifeq), علندی - 'alendā ili 'ulendā i علندد - 'alended (= علد - 'ald), »-w-« npr. kod توازر - tewāzere mj. تآزر te'āzere i sl. (opet prema pučkom govoru), ali je ono i inače često kao infiks (pretvarajući se nekada u vokal »u« obrazujući tako diftong »au« ili »eu«) npr. u كوثر - keuṡer (= كثر - keṡir) - كثرول - ḡerwel (= جزل - ḡerel), تورب - teureb ili توراب - teurāb (= تراب - turāb) itd.;

»-y-« (nekad je prešlo u vokal »ī« ili obrazuje i diftong »ai« ili »ei«) npr. u هيسر - heišar, هيسار - heišār, هيصور - heišūr, ميسير - miḡsīr (= هسر - hešir ili hušar), هاسور - hašwer ili hešūr, هاسر - hāšir, هسرة - hušaret, هسورة - hašweret, هاسار - haššār, ميسر - miḡšār, ميسار - miḡšār, ميسر - muḡtešir, sve nazivi za lava);

3) sufiksa: »-b-« npr. kod عقب - 'aqreb (prema مقربة - ma'qaret pored مقربة - mu'aqribet);

»-t-« kod بریت - berrit (= برة - berriyet), ملكوت - melekūt (= ملك - mulk) i sl.;

»-l-« kod عبدل - 'abdel (= عبد - 'abd), طيسل - ṡaisel (= طيس - ṡais), هيقل - heiqaḡ (= اهيق - ehyeq);

»-n-« kod رعشن - ra'shen (= رعش - re'iš), ضيفن - ḡaifen (= ضيف - ḡaif), زمحنة - zemḡanet (= زوج - zummeḡ ili زوج zeumeḡ) i dr.³¹⁾

Pored raznih afiksa koji su spomenuti u gornjim primjerima za tvorbu raznih riječi i njihovih oblika služe i mnogi drugi afiksi koji su produktivni i u savre-

²⁹⁾ Ovi primjeri (kao i neki drugi) uzeti su iz vlastite manje zbirke sinonima. Druge primjere kao i nešto o samoj pojavi vidi Jušmanov, *ibid.*, str. 22. Druga djela koja govore o tvorbi trilitera iz bilitera kao što je, npr., G. J. Botterweck, *Triliterismus im Semitischen*, Leiden 1951, i njemu slična, nisu nam nažalost bila pristupačna.

³⁰⁾ Uporedi Jušmanov, *ibid.*, str. 42, Primečanie.

³¹⁾ Primjere za razne ovakve (a i za druge, žive afikse možemo naći, npr., u Te'ālibi, *ibid.*, str. 278—286 ili Suyūṡi, *ibid.*, II dio, str. 24—104 i dr.

menom arapskom jeziku, ali neće biti potrebno da se ovdje posebno navode, jer su oni manje više obrađeni u svim gramatikama arapskog jezika, a mnogi su već i navedeni kod oblika množina, infinitiva i drugdje.

d) Kompozicija. — Dvije i više riječi mogu na razne načine da se udruže u jednu novu riječ tzv. složenicu s nešto ili sasvim izmijenjenim značenjem nego što bi ga mogle da imaju te iste riječi u izvjesnoj sintagmi. Ovaj način tvorbe riječi relativno je slabo razvijen u arapskom jeziku. Izgleda da je nešto češća tvorba složenih glagola (koja se arapski naziva نحت - naḥt)³²⁾ kao i deverbálnih oblika iz njih.

U složenice bi se kao neki prelazni tip mogle možda ubrojati i spomenute kvadrilitere nastale reduplikacijom bilitera kao što su npr. بثث ili ررج (isl., samo što se njihovi korjenovi (tj. بث odn. رج) ne upotrebljavaju kao samostalne riječi kao što je to slučaj kod pravih složenica. Prema tome bi se u složenice ipak mogle uračunati slične kvadrilitre, ali samo one nastale od samostalnih dvokonsonantskih uzvika kao što su npr. بسبس - besbese (nastalo od uzvika بس - bes) ili ببببخ - baḥbeḥa od ببخ baḥ i sl.

Spomenuti izraz »naḥt« upotrebljava se za složenice obrazovane a) od dvije samostalne riječi i b) za takve složenice nastale od čitave rečenice. I u jednom i u drugom slučaju riječi koje ulaze u sastav složenice skraćuju se na razne načine zbog čega se ovaj način tvorbe naziva i اختزال - iḥtizāl ili اختصار - iḥtisār što znači skraćivanje. Rečenica se skraćuje na taj način da se od pojedinih riječi iz nje uzmu samo četiri karakteristična konsonanta od kojih se onda obrazuje kvadrilitera po općem njihovom tipu. Rijetki su slučajevi složenica sa više konsonanata kao što je npr. riječ صهصلق - šaḥšaliq (od صهل - šahele i صلق - šaleqa) i dr.

Evo nekoliko primjera za složenice nastale od samo dvije riječi: صلدم - šildim (od صلد - šalede i صدم - šademe), ضبطارة - ḍabṭare (od ضبط - ḍabeta i ضبر - ḍabere), عبدري - 'abderiyy (= مختص بعبد الدار), تعبقس - te'abqase (= تعلق بعبد القيس) i sl.

Primjeri za složene glagole nastale od čitavih izraza ili rečenica prilično su mnogobrojni. Evo nekoliko primjera: بسمل - besmele (od بسم الله), حمدل - ḥamdele (od الحمد لله), سمعل - sem'ale (od سلام عليكم), حواقل - ḥauleqa (od لا حول ولا قوة الا بالله) i mnogi dr.

Ovakve složenice u novije vrijeme tvore se i od stranih riječi prilagodivši ih prethodno fonetici arapskog jezika npr.: تلمن - telfene (= telefonirati), تلفزة - telfezet (= televizija) i sl.³³⁾

U ovom poglavlju bi se možda mogla spomenuti i tzv. genitivna veza (إضافة - idāfet) zbog tijesne povezanosti njenih sastavnih dijelova (tj. مضاف - muḍāfa i مضاف إليه muḍāf ilei-hi), ali ćemo o tome govoriti ipak u poglavlju o sintaksi gdje se to redovno i obrađuje.

³²⁾ O tome vidi, npr., Te'ālibī, ibid., str. 309 ili Suyūṭī, ibid., I, str. 285—288.

³³⁾ Vidi djelo: Hans Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Leipzig 1952, (I svezak), str. 85.

Sintaksa

Promatrajući postanak sinonima u vezi s fonetskim i morfološkim pojavama obraćali smo pažnju samo na individualno značenje riječi, a svaka riječ, kako je spomenuto, ima ujedno i svoje funkcionalno značenje, tj. ona pripada izvjesnoj kategoriji riječi (imena, glagola, čestica) usljed čega svaka od njih ima svoj određen način upotrebe. Sintaksa se upravo i bavi tim značenjem riječi proučavajući njihov međusobni odnos u rečenici. Ona dakle promatra upotrebu pojedinih vrsta ili kategorija riječi te raznih njihovih oblika kao i način obrazovanja rečenica.

Kako nas ovdje zanima samo pojava sinonimije, to ćemo spomenuti samo neke najvažnije mogućnosti koje nam pruža sintaksa da na razne načine izrazimo iste misli i osjećanja. To se može postići međusobnom zamjenom pojedinih vrsta riječi, njihovih oblika i raznih konstrukcija. Evo sada nekoliko važnijih slučajeva takvog zamjenjivanja.

Kod pojave supstitucije neka vrsta riječi može da zamijeni drugu (u raznim odgovarajućim oblicima) ne mijenjajući pri tom i svoje funkcionalno značenje. Najznačajnija je supstitucija drugih imena (pa i cijelih rečenica) pomoću ličnih i drugih zamjenica (zbog čega su i dobile to ime). Primjeri za to opće su poznati, pa ih nije potrebno ni navoditi.³⁴⁾

Razni oblici jedne te iste riječi (u leksičkom smislu) mogu također da se međusobno zamjenjuju. Ta se zamjena može međutim izvršiti i s drugim riječima ili izrazima. Mogućnosti da izvjesne pojmove, osjećanja i misli izrazimo različitim sintaktičkim sredstvima praktički su takoreći neograničene. Iako značenje ostaje uglavnom isto, možemo npr. mjesto riječi عاصفة - āšifet (vihor) upotrijebiti drugu riječ samo šireg značenja tj. ريح - riḥ (vjetar) s atributom koji je sužava u smislu gornje riječi, pa kazati: ريح شديدة - r. šedīdet. Mjesto toga pridjeva možemo uzeti odgovarajuću imenicu (شدة - šiddet) stavivši je u genitivnu vezu (iḏāfet) s riječju uz koju je stajao atribut (tj. uz tzv. موصوف - meušūf) te bi se u našem slučaju reklo: شدة الريح - šiddetu-r-riḥi.

Neke riječi kao npr. اب - eb, اخ - eḥ, ابن - ibn, ذو - ḏū i druge gube u izvjesnim slučajevima u iḏāfetu svoje osnovno značenje npr. ابو الابطال - ebu-l-eb-ṭāl (nadimak za lava), اخو الموت - eḥu-l-meuti (= san), ابن السبيل - ibnu-s-sebīli (putnik), ذو مال ḏū māl (bogataš) i sl. te tako nastaju u stvari prave složenice.³⁵⁾

Nekada kod genitivne veze može zgodno da se upotrijebi (ili je to ustvari i običnije) mjesto samog genitiva i odgovarajući prijedlog te bi to dakle bila »prepozicionalna« konstrukcija. Tako npr. mjesto صوم اليوم - ṣaumū-l-yeumi (= الصوم في اليوم) ili غلام زيد - ḡulāmu zeidin (= الغلام الذي زيد) ili كأس فضة - ke'su fiḏḏatin (= كأس من فضة) i sl.³⁶⁾

³⁴⁾ O zamjenicama uopće vidi, npr., Jušmanov, *ibid.*, str. 85—89. O upotrebi ličnih zamjenica vidi, npr., Sikirić *itd.*, *ibid.*, II, str. 9—10 ili Caspari-Müller, *ibid.*, str. 82—84, a o ostalim zamjenicama str. 172—180.

³⁵⁾ O ovakvim imenima vidi još u Jušmanova, *ibid.*, str. 109—111 ili Suyūṭi, *ibid.*, I, str. 299—314.

³⁶⁾ Uporedi Caspari-Müller, *ibid.*, str. 299, § 443.

U rečenici neku genitivnu konstrukciju s pridjevom možemo zamijeniti istom takvom konstrukcijom samo u nekom drugom dijelu te rečenice ili pak mjesto toga upotrijebiti neku drugu konstrukciju. Pri svemu tome razlike u značenju takvih rečenica ostaće prilično neznatne. Tako npr. mjesto *عمر حسن الحصال* možemo reći *خصال عمر حسن* ili bez *iḏāfeta*: *عمر حسن خصاله* ili (s tzv. *تمييز* - *temyīzom* u akuzativu): *عمر حسن خصالا*.

Mjesto konstrukcije s pridjevom mogla bi se upotrijebiti odgovarajuća konstrukcija s glagolom, pa bi se npr. reklo: *عمر حسنات خصاله* ili *عمر حسنات خصال* itd.

Poznato je da se finitni glagolski oblici tj. perfekt i imperfekt (u svojim raznim načinima: *مرفوع* - *merfū*, *منصوب* - *menšūb* i *مجزوم* - *meğzūm*) mogu nekada međusobno zamijeniti. Tako npr. u pogodbenim rečenicama mjesto *ان تصبر تنل* moglo bi se reći i *ان صبرت نلت* i sl.³⁷⁾ Zamjena ovih oblika može da se vrši i inače u vezi s određenim partikulama koje determiniraju značenje dotičnog glagolskog oblika u vremenskom ili u nekom drugom pogledu. Tako bi npr. oblici *لا اقوم* - *lā eqūmu*, *لن اقوم* - *len eqūme*, *لا اقمتم* - *lā qumtu* bili uglavnom identični označavajući svi budućnost. Slično bi bilo npr. i s oblicima *ما كتبت* - *mā ketebtu*, *لم اكتب* - *lem ektub* koji imaju značenje zanijekane prošlosti itd.

Mjesto finitnih možemo nekada upotrebljavati i odgovarajuće imenske glagolske oblike (npr. infinitiv ili particip). Tako bi se npr. mjesto *فريضة عليك ان تطلب العلم* moglo reći *طلب العلم فريضة عليك* ili npr. mjesto *جاءني زيد يركب [و] قد ركب* možemo kazati *جاءني زيد راكبا* ili *جاءني زيد (و) هو راكب* itd.³⁸⁾

Pravila kongruencije (slaganja) subjekta i predikata dozvoljavaju u izvjesnim slučajevima upotrebu muškog i ženskog roda u istim primjerima: *طلع (طلعت) الشمس*. Negdje i broj može da bude različit npr. *الرجال ذهبوا (ذهبت)* ili s participom aktivnim *الرجال ذاهبون (ذاهبة)*: *امم الفاعل* ismu-l-fā'il).

Kako npr. mjesto *طلع الشمس طلعت* možemo reći i *الشمس طلعت* tj. s obrnutim redom riječi, to vidimo (uzevši naravno u obzir i druge takve slične slučajeve) da i red riječi pruža mogućnosti za različit način izražavanja što se samog poretka tiče, dok značenje može uglavnom da ostane isto u oba slučaja.

Zbog obaveznog ispuštanja subjekta pri pretvaranju aktivne u pasivnu rečenicu ne može se govoriti o njihovoj potpunoj zamjeni u arapskom jeziku kao što to može biti u nekim drugim jezicima kao npr. u našem.

Ima međutim slučajeva da izvjesni glagoli zadrže isto značenje pa bili oni upotrebljeni u aktivnom ili pasivnom obliku. Takvi su npr. slijedeći glagoli: *سعد* - *se'ide* i u pasivu *su'ide*, *نفست* - *nefiset* i *nufiset*, *زها* - *zehā* i *زهي* - *zuhiye* i dr.³⁹⁾

Detaljnije ispitivanje svih sintaktičkih sredstava u vezi sa sinonimijom pokazalo bi svakako i druge mogućnosti, osim onih koje smo ovdje naveli primjera radi ukazujući time na važnost sintakse i za mnoga pitanja sinonimike.

U idućem poglavlju ukazaće se na važnost izvjesnih semantičkih pojava za postanak sinonima, ali je zadatak semantike da osvijetli i mnoga druga pitanja od kojih ćemo neka samo dotaknuti ili pak istaknuti na kraju ovoga rada.

³⁷⁾ Vidi u vezi s tim o pogodbenim rečenicama Sikirić itd., *ibid.*, II, str. 101—105.

³⁸⁾ U vezi s ovim vidi o tzv. akuzativu stanja Sikirić itd., *ibid.*, II., 48—49.

³⁹⁾ Vidi *Te'ālibi*, *ibid.*, str. 304.

Semantika⁴⁰⁾

A) Endogene sile: uzroci promjena značenja

Ovo je zadnje poglavlje koje se bavi pitanjem postanka sinonima. Zato ćemo u vezi s tim obratiti pažnju samo na promjene značenja riječi usljed kojih dolazi i do pojave sinonimije. U prethodnom poglavlju istaknuto je da svaka riječ ima svoje individualno i svoje funkcionalno značenje. Ovdje će biti govora o individualnom značenju riječi, ali prije toga reći ćemo nešto i o onom drugom i to u vezi s pojavom transpozicije.⁴¹⁾

U gramatici arapskog (kao i drugih) jezika vrši se klasifikacija riječi prema određenim općim pojmovima koje one označavaju i na osnovu toga dijele se, već prema shvatanju, na manji ili veći broj vrsta ili kategorija kao što su npr.: član, imenice, pridjevi, glagoli, prilozii itd. navodeći im određene funkcije koje mogu da vrše u sintaksi dotičnog jezika. Dešava se međutim da pojedine riječi iz neke određene vrste (npr. pridjeva) preuzmu nekada funkciju riječi iz neke druge vrste (npr. imenica) u odgovarajućem značenju. Ta pojava mijenjanja funkcije neke riječi naziva se *transpozicijom*. Tako je u arapskom sasvim obično da se pridjev ili neki particip upotrijebe kao imenice pa npr. فقير - faqīr može da znači siromašan i siromah; كاتب - kātib = onaj koji piše itd., ali i pisar. مكتوب - mektūb = napisan i pismo i sl. Ima i obrnutih slučajeva tj. da imenica vrši funkciju pridjeva kao što je u primjeru الصنم الذهب - eṣ-ṣanemu d-dehebu (= zlatni idol) i sl. Tako često i infinitiv (maṣdar) ima pridjevsko značenje npr. امرأة عدل - imre'etun 'ad-lun; بدر تمام - bedrun temāmun (ili bedru temāmin) i dr.⁴²⁾

U vezi s pridjevima treba ovdje spomenuti sintaktičku figuru tzv. elipsu tj. ispuštanje imenice (koja se sama podrazumijeva) i prenošenje njenog značenja na njen atribut usljed čega se on prema tome supstantivira.

Pored pozajmica iz stranih jezika G. Zeidān kao drugi uzrok bogatstva sinonima u arapskom jeziku navodi i pojavu da su mnogi atributi (نعت - nu'ūt) postali imenice pa navodi primjer takvih naziva za lava: الحطار - el-ḥaṭṭār, المطار - el-maṭār, المرهوب - el-merhūb, الراهب - er-rāhib, الشديد - eš-šedīd, الاصيد - el-aṣyed, المهبوب - el-mehūb, الاغلب - el-aḡleb, المجرب - el-muḡerreb, المياسل - el-bāsil, الميأس - el-meyyās.⁴³⁾

Jedan od uzroka elipse je svakako i težnja za skraćivanjem i ubrzavanjem govora, dakle jedna od endogenih sila, o čijem smo djelovanju rekli da će se govoriti upravo u ovom poglavlju. Treba međutim imati uvijek na umu da su pored tih unutarnjih sila redovno na djelu i one spoljašnje o kojima se govorilo u uvodu. Ti unutrašnji uzroci promjena značenja riječi mnogobrojni su i vrlo kompleksne psihološke naravi. Istina, u pojedinim slučajevima možemo zapaziti kako se manje ili više ističe ova ili ona komponenta npr. intelektualna, etička, estetska itd., pa bi se na toj osnovi mogla izvršiti i podjela tih endogenih sila odn. uzroka semantičkih promjena. Neka minuciozna i detaljna podjela takve naravi neće biti

⁴⁰⁾ Kao osnova za ovo poglavlje poslužio je odjeljak o semantici u Skok, *ibid.*, str. 196—207.

⁴¹⁾ Vidi Skok, *ibid.*, str. 179—180, § 475.

⁴²⁾ Uporedi Caspari-Müller, str. 350, § 501.

⁴³⁾ Vidi u djelu: Girḡi Zeidān, *Kitābu Te'rīhī ādābi-l-luḡati-l-arebiyye*, Kairo 1912, sv. I, str. 47. O elipsi vidi Skok, *ibid.*, str. 201, § 501.

međutim potrebna na ovom mjestu. Navešćemo samo osnovne stilske figure važne za promjenu značenja ne misleći naravno pri tom samo na književni stil nego i na stil arapskog književnog jezika uopće (tj. i onog govornog s izuzetkom živih njegovih dijalekata). Pomoću nekih od tih figura mogu da nastanu promjene značenja trajne naravi (kao npr. kod spomenute elipse) dok je to kod drugih naprotiv rjeđi slučaj, pa se novo značenje javlja samo u određenom kontekstu odn. u nekoj posebnoj govornoj situaciji, dakle samo povremeno, kao što bi npr. bilo kod upotrebe riječi u ironiji, personifikaciji ili alegoriji i sl. Govoreći ukratko o tim figurama dovoljno će, mislim, biti da navedemo uglavnom samo one figure i u onom redu kako je to učinjeno u upotrebljenoj gramatici dr. P. Skoka.⁴⁴⁾ Poslije elipse na red bi došla figura eufemizam

Eufemizam (حسن التعبير - ḥusnu-t-ta'bīr). — U želji da nekoga ne uvrijedimo, preplašimo, iznenadimo i uopće ne izazovemo neko neugodno osjećanje služimo se riječima i izrazima koji donekle mogu da ublaže težinu i neprijatnost naše izjave, saopćenja i sl. Takav način izražavanja naziva se eufemizam.⁴⁵⁾ Tako npr. mjesto da jednostavno kažemo: مات - māte (umro je) možemo upotrijebiti i blaže izraze kao što su npr. انتقل الى دار البقاء - انتقل الى دار البقاء - انتقل الى دار البقاء - توفى - توفى - توفى i sl.

Ironija (تهكم - tehekkum, استهزاء - istihzā). — Nasuprot gornjem, da bi se nekome narugali, ponizili ga i slično, možemo svaku riječ pozitivnog značenja upotrijebiti u sasama suprotnom tj. negativnom smislu, pa bi npr. عالم - 'ālim (učen) upotrebljena ironički značila ustvari isto što i riječ جاهل - ġāhil (neznalica). Mogućnosti takve upotrebe naravno su takoreći neograničene, pa daljih primjera nećemo ni navoditi, jer su sasvim obični.⁴⁶⁾

Hiperbola (مبالغة - guluww ili مبالغة - mubālega). — Pojedine riječi, izrazi i konstrukcije, iako logički izražavaju isti pojam ili istu misao, razlikuju se međusobno samo po tome u kojoj mjeri izražavaju razne stepene intenziteta naših osjećanja. Upotreba riječi i lokucija koji izražavaju (ili im je stvarno samo takva namjena) vrlo jaka osjećanja zove se hiperbola (pretjerivanje).⁴⁷⁾ Čestom upotrebom izgube nekada takva pretjerivanja od svoje prvobitne izražajne snage te se po svojoj vrijednosti izjednače s običnim riječima bez naročite afektivnosti.

Pored drugih mogućnosti hiperboličnog izražavanja koje mogu da imaju npr. II vrsta glagola (uporedi npr. كسر - kesere prema kessere i dr.), elativ (اسم التفضيل - ismu-t-tefđil), deminutiv (اسم التصغير - ismu-t-taṣṣīr), اتباع - itbā' (to je upotreba riječi istog oblika, od kojih je druga riječ obično nesamostalnog značenja služeći prvoj kao pojačanje npr. جائع نائع - ġā'i' nā'i' ili حسن بسن - ḥasen besen i sl.)⁴⁸⁾ postoji u arapskom nekoliko specijalnih oblika tzv. ابنية المبالغة - ebniyetu-l-mubāleġa tj. oblici intenziteta, a naročito kod pridjeva (koji se, kako je istaknuto, opće-

⁴⁴⁾ Pored upotrebljenog djela dr. Skoka u vezi s tim stilskim figurama napominjemo da smo se donekle poslužiti i djelom: *Teorija književnosti* itd. koje su napisale K. Bogdanović i K. Lebl-Albala, Beograd 1937, str. 67—82.

⁴⁵⁾ Uporedi Skok, *ibid.*, str. 201—202, § 502 ili str. 263—265, § 567—570.

⁴⁶⁾ O ironiji vidi Skok, *ibid.*, str. 202, § 504.

⁴⁷⁾ O hiperboli uporedi Skok, *ibid.*, str. 203, § 506 ili str. 262—263, § 562.

⁴⁸⁾ Uporedi sa Te'ālibi, *ibid.*, str. 303 ili Suyūṭi, *ibid.*, I, str. 244—251.

nito vrlo lako supstantiviraju). Takvi su oblici kod pridjeva npr. اكال - ekkāl, سَكَيْت - sikkīt, علامة - allāmet, كذوبه - keḏūbet, مسكين - miskīn i dr.⁴⁹⁾

U vezi s tzv. stilsko-estetskim razlozima, važnim za promjenu značenja, spominje dr. Skok samo slijedeće tri figure: metaforu, metonimiju i sinegdohu, a zasnivaju se na općoj sposobnosti riječi da se upotrijebe u prenesenom ili figurativnom značenju.

Metafora (استعارة - isti'āre, مجاز - meğāz). — Ova figura nastaje tako da se skraćujući poređenje zadrži samo ona riječ kojom se upoređuje neka druga. Kad npr. u arapskom kažemo za nekoga da je pravi اسد - esed (lav), želimo da istaknemo njihovu sličnost u pogledu izvjesne zajedničke osobine (ili više njih) ovdje npr. hrabrosti, snage i dr. U ovom primjeru dakle riječ esed ima značenje riječi شجاع - šuğā' te joj je dakle u tom slučaju sinonimna. Kako je mogućnost ovakvih poređenja praktički neograničena, ovo je stoga jedan od važnih izvora sinonimije.⁵⁰⁾

Metonimija (كناية - kināye ili تلويح - telwiḥ). — To je način označavanja stvari nekim njihovim znakom, zapremine posudom, radnje oruđem kojim se obavlja, događaja mjestom i vremenom u kojima se odigrava, posljedice njenim uzrokom i sl. Tako npr. riječ ظمينة - za'īnet znači nosiljka (= هودج - heudeğ), ali može da se upotrijebi i za samu ženu u njoj ili pak za udatu ženu uopće. Riječ يد - yed znači ruka, ali i sposobnost njena za rad (tj. قوة - quwwet), سماء - semā' je nebo, ali i ono što nekada iz njega pada tj. kiša (= مطر - meḡar) itd.⁵¹⁾

Sinegdoha. — Ta figura označava upotrebu dijela za cjelinu (pars pro toto, تبعض - teb'ūd), jednine za množinu, jedinke za cijelu vrstu (species za genus, استغراق - istiğrāq) Tako npr. u izrazu وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ riječi وجه upotrebljene su mjesto رَبُّكَ ili u jednom drugom (kao i gornji iz Qur'āna) خَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا jedinka الانسان označava cijelu vrstu odnosno svakog pojedinca iz nje, pa bi se mjesto toga moglo dakle reći i كل انسان itd.⁵²⁾

B) Vrste promjena značenja

U semantici se pored ovih figura u vezi s promjenom značenja riječi i uzrocima koji ih izazivaju spominju i vrste mijenjanja tih značenja. U tom pogledu imamo slijedeću podjelu na tri grupe: a) s obzirom na obim značenja riječi razlikujemo raširivanje i sužavanje, b) u vezi s njihovom afektivnošću poboljšavanje i pogoršavanje i c) u odnosu na izražavanje intenziteta može se zapaziti jačanje, a još više njegovo slabljenje. Evo po nekoliko primjera za sve te vrste promjena značenja.

a) Raširivanje i sužavanje.⁵³⁾ Raširivanje (ekstenzija) je slučaj da izvjesne riječi s prvobitno uskim, specijalnim značenjem dobiju vremenom općenitije, šire značenje kao što je npr. kod riječi ورد - wird koja najprije znači

⁴⁹⁾ O ovakvim oblicima vidi u Caspari-Müller, ibid., str. 102—103.

⁵⁰⁾ O metafori vidi Skok, ibid., str. 203—204 & 508.

⁵¹⁾ O metonimiji vidi Skok, ibid., str. 204, § 509.

⁵²⁾ O sineghodi vidi Skok, ibid., str. 205, § 510, a primjera za sve tri ove figure u arapskom jeziku možemo naći, npr., u Suyūṭi, ibid., I, str. 207—217.

⁵³⁾ O tome vidi Skok, ibid., str. 205—206, §§ 512 i 513.

samo dolazak na vodu (pojilo), a poslije znači isto što i riječ ايتان - ityān tj. dolazak bilo gdje. Isto tako je npr. riječ حارب - hārib u početku označavala samo kradljivca deva, a kasnije kradljivca uopće (= سارق - sāriq). Riječ جمعة - ġumu'at prvo znači petak, a potom može da se upotrijebi i u značenju riječi اسبوع - usbū' tj. sedmica (analogna je kod nas upotreba riječi nedjelja).

Sužavanje (restrikcija) je obrnut slučaj prema gornjem, pa ćemo samo navesti koji primjer za nju: riječ حج - haġġ značila je najprije što i قصد - qaṣd tj. pored ostalog i namjeru, smjerenje, upućivanje ili putovanje u izvjesnom pravcu, pa je onda, ograničenjem toga značenja, postala oznakom za putovanje u sveta mjesta tj. hodočašće ili hadž. Tako slično riječ زف ziff znači najprije isto što i زغب - zeġab tj. paperje uopće, a zatim se njeno značenje sužava te znači samo tako perje kod noja (prema nekim leksikografima).⁵⁴⁾

b) Poboljšavanje i pogoršavanje.⁵⁵⁾ — Afektivna vrijednost neke riječi ili izraza može tokom vremena da se pojača pa da se u vezi s tim i značenje njeno izmijeni u pozitivnom smislu (to bi dakle bilo poboljšavanje ili amelioracija značenja). Tako je npr. riječ مشير - mušīr, pored ostalog, značila slično što i riječ ناصح - nāṣiḥ tj. savjetnik, a danas (u Egiptu) označava najviše činove u vojsci (feldmaršal) ili mornarici (admiral). Slično se npr. riječ ناظر - nāẓir vremenom mijenja u naznačenom pravcu pa znači, pored gledalac ili nadzornik, i direktor (= مدير - mudīr), inspektor (= مفتش - mufettiš) pa i ministar (= وزير - wezīr).

O tome da se svaka riječ pozitivnog značenja s gledišta afektivnosti može upotrijebiti i u negativnom smislu bilo je govora u vezi s figurom ironije. To bi bio ujedno i primjer pogoršavanja (deprecijacije) značenja. Napomenuto je i to da je takva promjena u tom slučaju govorena. Ima međutim slučajeva da se značenje pogorša i trajno naročito u upotrebi kod većih ili manjih socijalnih grupacija u vezi sa sukobljavanjem njihovih različitih interesa. Npr. riječ بدعة - bid'at bi jezički prvobitno značila novost uopće, dok bismo s religioznog stanovišta kod nje mogli zapaziti, pored sužavanja, i pogoršavanje značenja jer se ona upotrebljava u značenju herezija (raskolništvo) tj. novotarija uperena protiv ustaljenih vjerskih dogmi. Ovo je primjer i za to kako pojedina riječ može doživjeti više ovih promjena u isti mah.

c) Pojačavanje i slabljenje.⁵⁶⁾ — Pored morfoloških i sintaktičkih sredstava kojima se može povećati intenzitet u značenju neke riječi ili izraza (što smo već spomenuli kod figure hiperbole) arapski jezik je bogat i zasebnim riječima koje se označavajući isti pojam razlikuju samo po intenzitetu osjećanja vezanog uz pojedine riječi. Uzmimo samo jedan od mnogobrojnih primjera iz djela Fiqh u-l-luġa (ili iz sličnih djela). Tako se tu npr. nižu izrazi za pojam izražen riječju »žeđ« i to po rastućem intenzitetu ovako: عطش - 'aṭaš, ظمأ - ḡame', صدى - ṣaden, غلة - ġullet, لُهبة - luḥbet, هيام - huyām, اومام - uwām i najzad جواد - ġuwād.⁵⁷⁾

⁵⁴⁾ Mnogo primjera za oba ova slučaja možemo naći, npr., u Suyūti, *ibid.*, I, str. 252—265.

⁵⁵⁾ U vezi s tim vidi Skok, *ibid.*, 203, § 505 i str. 206 § 514.

⁵⁶⁾ Skok, *ibid.*, str. 206—207, § 516.

⁵⁷⁾ Vidi Te'ālibi, *ibid.*, str. 137.

Kako je naprijed istaknuto, postoji u jeziku tendencija da riječi s prvobitno jakim intenzitetom čestom upotrebom gube od te svoje sposobnosti izražavanja jakih osjećanja bilo u pozitivnom bilo u negativnom smislu, pa se uz njih moraju upotrijebiti druga sredstva u tu svrhu.

Kao jedna od posljedica opće naravi kod svih navedenih promjena značenja riječi javlja se pojava da jedna te ista riječ može da ima dva i više raznih značenja. Ta pojava naziva se polisemija (اشتراك - *ištirāk*) i obična je u svim jezicima.⁵⁸⁾ G. Zeidān ističući osobitosti arapskog jezika navodi i tu pojavu, pa kaže da u njemu postoji više od 200 riječi od kojih svaka ima po tri značenja, više od 100 po 4, a tako isto po 5 značenja. Dalje, po njemu ima riječi redom sve do 25 značenja kao što su npr. حميم - *ḥamīm*, فن - *fenn* i طيس - *ṭais*, a ima ih i sa više. Tako npr. riječ خال - *ḥāl* im 27, عين - *‘ain* 35, عجز - *‘aġūz* 60 značenja itd.⁵⁹⁾

Kao jednu drugu odliku arapskog jezika spominje on i tzv. اعداد - *aḍḍād* tj. riječi koje sadrže u isti mah sasvim suprotna značenja. Takve su po njemu npr. قعد - *qa‘ade* (u značenju جلس - *ġelese* i قام - *qāme*), نضح - *neḍaḥa* (= عطش - *aṭiše* i روي - *rewiye*), ذاب - *dābe* (= جمد - *ġemude* i سال - *sāle*), افسد - *efsede* (= اسرع - *esre‘a* i ابطأ - *ebṭa‘e*), اقوى - *aqwā* (= افتقر - *ifteqare* i استغنى - *istagṅā*) i dr., a navodi da ih ima više stotina.⁶⁰⁾

Ovdje bismo mogli spomenuti i posebnu mogućnost koju pruža u arapskom jeziku upotreba duala (ثنائية - *teṭniyet*) da bi se izrazila dva različita pojma koji stoje u nekoj bližoj ili daljoj vezi (bilo da su oni po nečemu slični, ali i suprotni itd.) kao što je u primjerima: الملوان - *el-melewāni* (= الليل والنهار - *el-leilu we n-nehār*), المجران - *el-ḥaġerāni* (= الذهب والفضة - *ed-ḍehebu we l-fiḍḍa*), الابوان - *el-ebewāni* (= الاب والام - *el-ebu we l-umm*), الحسافقان - *el-ḥāfiqāni* (= الشرق والغرب - *eš-šerqu we l-garb*) i mnogi drugi.⁶¹⁾

U svim dosadašnjim slučajevima postajanja novih riječi i značenja mislilo se samo na arapski književni jezik u užem smislu te riječi tj. na govor onih plemena koji je uzet za osnovu književnog jezika, ali je arapski jezik tokom stoljeća bogatilo svoje leksičko blago i riječima iz »neknjiževnih« dijalekata, a dijelom i riječima iz stranih jezika, pa ćemo sada ukratko reći i o ta dva izvora novih riječi i značenja, a naravno u vezi s time i sinonima.

Dijalektalne riječi

Kao jedan od uzroka stvaranja sinonima e-Suyūṭī ističe to što su npr. u dva plemena nastale dvije različite riječi za isti pojam, pa se kasnije raširila upotreba obiju riječi kod oba plemena, a zaboravilo se gdje je nastala jedna od tih riječi ili obadvije.⁶²⁾ Tu se svakako misli na govore plemena, na kojima se temelji arapski književni jezik (tj. plemena Qureiš, Qais, Temīm, Esed, a zatim i Huḍeil i dijela Kināne i Tayy plemena),⁶³⁾ dok se od ostalih arapskih ple-

⁵⁸⁾ Uporedi o tome sa Suyūṭī, *ibid.*, I, str. 217—228.

⁵⁹⁾ Zeidān, *ibid.*, str. 47, tačka 5.

⁶⁰⁾ Zeidān, *ibid.*, str. 47, tačka 4, samo smo mi sve primjere navodili u perfektu.

⁶¹⁾ Mnogo primjera za ovo možemo naći, npr. u Suyūṭī, *ibid.*, II, str. 114—125.

⁶²⁾ Uporedi sa Suyūṭī, *ibid.*, I, str. 241 (u poglavlju o sinonimima, str. 228—244).

⁶³⁾ O tome vidi Suyūṭī, *ibid.*, I, str. 128 i dr.

mena iz raznih razloga u početku ništa nije unosilo u književni jezik. Međutim usljed širenja njegova područja tokom stoljeća taj princip se naravno nije mogao održati u cijelosti, te su tako primane pojedine riječi i dr. i iz govora tih drugih plemena. Osamostaljavanjem oblasti u kojima su se u narodnom govoru postepeno razvili razni dijalekti, pojačavao se vremenom i njihov uticaj na književni jezik. Odvojenost pojedinih krajeva djelovala je u pravcu sve veće diferencijacije samih dijalekata, što opet, u vezi s gore rečenim, na drugoj strani djeluje na izvjesne promjene u književnom jeziku osobito u domenu leksikona, shvatimo li današnji književni arapski jezik kao cjelinu bez obzira na zemlje u kojima se govori odn. upotrebljava kao takav.

Neke od tih riječi imaće manje-više lokalni karakter, dok će druge opet imati širu upotrebu. Evo nekoliko primjera takvih riječi: قَمَح - qamḥ (u Siriji) i حَنْطَة - ḥinṭat (u Iraku) za بَر - burr; بَرْمَة - burmet (za قَدْر - qidr) ili عَلِيَّة - 'ulliyet (za غُرْفَة - ġurfet — u Meki); مَدِيرِيَّة mudīriyyet (za نَاحِيَّة - nāhiyyet ili اِقْلِيم - iqlīm — u Egiptu); قَبْر - qīr (za قَار - qār prva u Hidžazu, druga u plemenu Temīm itd.⁶⁴)

U vezi s ovim mogle bi se navesti i zastarjele riječi (arhaizmi) ili مَتْرُوك - metrūk tj. napuštene, kako ih Arapi zovu. Takva su npr. imena dana u sedmici iz predislamskog vremena (tzv. جَاهِلِيَّة - ġāhiliyyet) počevši od subote: شِيَار - šiyār, أَوَّل - ewwel, أُوهُد - euhed ili أَهْوَن - ehwen, جِبَار - ġubār ili ġibār, دُبَار - dubār ili dī-bār, مَوْئِس - mu'nis i عَرُوبَة - 'arūbet.⁶⁵

Strane riječi

Zahvaljujući izvjesnim svojim osobinama kao što je npr. bogatstvo samih korjenova (preko 10.000), raznim sredstvima tvorbe riječi, sposobnosti mijenjanja i značenja riječi i dr. arapski književni jezik mogao je u vrlo velikoj mjeri da sačuva svoju čistoću te da primi sasvim mali broj tuđih riječi, a za mnoge od njih već ima ili bi mogao da obrazuje i dobre domaće riječi. Kako su nekad u upotrebi i jedne i druge, to dolazi i do pojave sinonimije, što nas ovdje jedino i zanima. Ipak, da u vezi s ovim spomenemo još samo to da su Arapi najviše riječi preuzeli od Perzijanaca, a preuzimanje njihovo počelo je još u predislamsko doba. Takav je slučaj i s riječima hebrejskog, latinskog, grčkog ili sanskritskog porijekla. U njega su zatim ušle i neke riječi iz sirske i abesinske, kasnije iz turske i talijanske te naročito francuske i engleske jezika, a ponešto i iz raznih drugih jezika. Evo nekoliko primjera za riječi primljene samo iz nekih od navedenih jezika s odgovarajućim arapskim riječima: (perziske) بَسْتَان - bustān (= حَدِيقَة - ḥadīqat), جَمَان - ġumān (= دَر - durr), اِبْرِسَم - ibrišem (= حَرِير - ḥarīr), حُفَّاس - ḥuffāš (= وَطَاط - waṭwāt) i mnoge druge; (hebrejske) جَهَنَّمَ - ġehennem (= سَقَر - seqar), شَبُور - šebūr (= بَوق - būq) i dr.; (grčke) فِرْدُوس - firdeus (= جَنَّة - ġennet), دُلْفِين - dulfīn (= دُخَس - duḥas) i dr.; (latinske) صِرَاط - širāṭ (= سَبِيل - sebīl), قَيْسَر - qaišar (= مَلِك - me-

⁶⁴ O dijalektima i riječima iz njih vidi, npr., u Suyūṭī, ibid., I, str. 111—136 ili 152—159 ili II, str. 175—178 i dr.

⁶⁵ O sličnim riječima vidi u Suyūṭī, ibid., I, str. 129—133.

lik) i dr.; (abesinska) منبسة - 'anbeset (= اسد - esed) i dr.; (turske) تاتن - tutun (= دخان - duḥān), شاكوش - šākūš (= مطرق - miṭreq), تنجيرة - tengġeret (= قدر - qidr) i dr.; (talijanske) بالة - bālet (= حزمة ḥazmet), بوسطة - būstat (= بريد - berīd) i dr.; (francuske) بالون - bālūn (= munṭād), مليون - melyūn (= الف الف - elfu elfin) itd.⁶⁶⁾

UPOTREBA SINONIMA

Iz razmatranja o postanku sinonima moglo se zapaziti da su to ustvari riječi kao i sve ostale, te da s toga nemaju ni neke specijalne oblike ni značenja, niti pak imaju neku svoju posebnu egzistenciju u jeziku. Promatranje njihove upotrebe bilo bi dakle samo teoretsko izdvajanje jednog aspekta općeg života riječi u svrhu njegove analize. Za nas će ovdje biti dovoljno ako obratimo pažnju samo na najvažnije opće principe njihove upotrebe: na jednoj strani u običnom govoru kao i u književnosti, a na drugoj strani na korišćenje njihovo u svrhe naučnog proučavanja o čemu bi se govorilo u zasebnom, zadnjem poglavlju ovog rada.

Kako je već naglašeno, cijelo ispitivanje pojave sinonimije vršeno je u radu sa gledišta arapskog književnog jezika, pa zato pod »običnim« govorom treba ovdje razumjeti, već prema kulturnom usponu, govor nekad većeg, a nekad manjeg broja obrazovanih ljudi. Upotreba književnog jezika u živom govoru kao da je relativno sve slabija usljed razvoja i upotrebe neknjiževnih dijalekata u narodnom jeziku. Ipak, naravno, postoji jako djelovanje književnog jezika (putem škola, štampe, književnosti i dr.) na narodne govore, a spomenuto je da postoje i obrnuti uticaji, pa se usljed svega toga uzajamno prenosi i upotreba sinonima, samo pritom treba imati na umu da mnogi sinonimi dijalektalnog porijekla važe kao takvi samo za književni jezik, a ne i za dotični dijalekt koji u tim slučajevima drugih riječi ili izraza uopće i nema, dok naprotiv posjeduje svoje specijalne sinonime koji nisu ušli i u književni jezik, a takvi nas ovdje neće ni zanimati.

Kod onih koji se služe književnim jezikom u svakidašnjem životu, uglavnom i neće biti neke veće razlike između žive i pisane riječi te će i uticaj književnog stila biti kod njih vrlo jak, a s tim će u vezi i upotreba sinonima pokazivati znatnije razlike samo u nekim posebnim slučajevima.

Razlozi za upotrebu sinonima uopće biće svakako vrlo raznovrsni. Ako u svijesti onoga koji govori, ne dođe do izražaja i činjenica o postojanju npr. dvaju sinonima kao takvih, on će ih upotrijebiti (odn. upotrebljavati) kao svake dvije druge riječi. Govornik u tom slučaju dakle upotrebljava sad ovaj sad onaj od tih sinonima ne vodeći nimalo računa o eventualnoj njihovoj razlici u pogledu afektivnosti ili neke druge njihove osobitosti. To se naravno dešava i kod književnika, ali je za njih izbor određenih riječi od prvenstvene važnosti, pa tako naravno i upotreba upravo ovog ili onog određenog sinonima, te oni prema tome, nasuprot gornjem slučaju, moraju pri svom stvaranju postupati manje-više svjesno tražeći adekvatne riječi i izraze tj. one koji će najbolje izraziti njihovu misao ili osjećanje.

I u živom govoru upotreba sinonima može da bude potpuno namjerna i svjesna. Razlozi za nju mogu da budu individualne naravi kao što je zanimljiv

⁶⁶⁾ O perziskim riječima u arapskom vidu, npr., u Te'ālibī, ibid., str. 243—245 ili uopće o tuđicama i posuđenicama, npr., u Suyūti, ibid., I, str. 159—172, Zeidān, ibid., I, str. 37—40 ili J. B. Belot, Vocabulaire arabe-français, 16 izdanje, Bejrut 1951, str. 1007—1012 i dr.

primjer muteziliskog šejha Ebū Huđeife Wāšila b. ‘Aṭā’a (699—748 naše ere) koji je iz fiziološko-psiholoških razloga izbjegavao upotrebu riječi u kojima se javlja konsonant »r« (on je bio الترع - elteḡ tj. nije mogao da izgovara taj glas), pa je tako npr. jednom zgodom mjesto običnijih riječi مرعت - mura‘aṭ i كافر - kāfir upotrijebio sinonimne riječi مشنف - mušennef i ماحد - mulhid, a i inače je npr. mjesto obične بر - burr upotrebljavao provincijalne izraze قمح - qamḡ ili حنطة - ḡinṭat ili فراش - firāš riječ مضجع - maḏḡe‘ itd. tj. riječi u kojima se ne javlja glas »r«.⁶⁷⁾

Sličnih slučajeva vjerojatno bi se još moglo naći u vezi s nekim drugim glasom ili glasovnom grupom. Razne fonetske promjene kod riječi (a u vezi s tim i postanak novih korijena, riječi i oblika — pa prema tome i sinonima) i nastale su, pored ostalog, i iz težnje za olakšanjem, ubrzanjem i sličnim pojavama u vezi s izgovorom raznih glasova, ne samo kod pojedinaca, nego i u nekoj manjoj ili većoj jezičnoj zajednici. Razlozi tih promjena su dakle manje ili više akustičko-fiziološke naravi, ali se naravno ni psihološki momenti ne smiju pritom niukoliko gubiti iz vida.

Pored tih razloga akustičke naravi koji su djelovali na promjene pojedinih glasova i njihovih grupa ima i takvih koji su uticali na stvaranje vanjskog lika cijelih riječi ili niza njihovih tipova. Tako su ti razlozi forme bili djelotvorni vjerojatno i pri stvaranju mnogih sinonima. Zahtjevi ritma i rime uslovljavali su redovno i upotrebu riječi određenog oblika te prema tome nekada i upotrebu sinonima određenog glasovnog tipa. To je od posebne važnosti u arapskom jeziku koji ima tako bogatu poeziju, a poznata je sklonost Arapa prema rimi u prozi (u tzv. سجع - seḡ‘u tj. rimovanoj prozi), a još više svakako u poeziji. Evo samo jedan primjer rimovanja u prozi:⁶⁸⁾ الى ان اقتنيت هجعة من الراغية * وثلة من الثاغية

Kada se u svijesti pjesnikovoj javila želja da upotrijebi jednu od riječi: rāḡiyet-ṭāḡiyet, morao je radi rime uzeti upravo onu drugu (ili eventualno neku sličnu njoj po formi), jer inače do rimovanja naravno ne bi došlo da je mjesto prve upotrijebio običniju sinonimnu riječ za nju tj. ابل - ibil ili za drugu sinonim غنم - ḡanem (ili da je uzeo ove dvije zadnje riječi). Ne možemo naravno ulaziti u sve druge razloge kojima se on, pored spomenutog, rukovodio pri izboru upravo onih gornjih riječi u rimi.

Nema potrebe da se navode analogni primjeri iz pjesništva, samo ćemo naglasiti da je česta upotreba rime, a možda naročito one jednoobrazne na kraju svakog stiha često vrlo dugih pjesama raznih vrsta vjerojatno bila od znatnog uticaja na proširenje upotrebe izvjesnih oblika ili i na stvaranje novih, a onda u vezi s tim i na stvaranje novih riječi uopće, a posebno i mnogih sinonima.

Razlozi fiziološko-fonetske naravi izgleda da su bili od prvenstvene važnosti pri stvaranju izvjesnih tipova sinonima, a za samu njihovu upotrebu biće svakako važniji razlozi semantičke naravi, jer su za upotrebu od vrijednosti samo takve riječi sa već ustaljenim oblicima i određenim značenjem (ili značenjima). S obzirom

⁶⁷⁾ O ovome uporedi djelo: Gāhiz, El-Beyānu ve t-tebyīn, I, 2 izdanje, Kairo 1351/1932, str. 27, bilješka 4 i str. 30.

⁶⁸⁾ Kitābu Meqāmāti-l-Hariri, 7 izd., Kairo 1317/1899, str. 299—300. Ovo kao i slična književna djela kao što je Gāhizov El-Beyān itd., Muberrədov El-Kāmil i druga, pružaju obilje građe kako za filološko tako i čisto lingvističko ispitivanje.

na izvjesne svoje osobine sinonimi će po svojoj upotrebi spadati na prvom mjestu u domen stilistike bilo govornog jezika bilo jezika lijepe književnosti. Pored toga što sinonimi kao riječi uopće označavaju logičku stranu izvjesnog pojma, oni mogu ujedno da izražavaju i razne vrste i stupnjeve osjećanja onih koji se njima služe odnosno da ih izazovu kod onih kojima su upućeni. Arapi su narod vrlo živog temperamenta, pa se to odražava i u njihovu jeziku. Govoreći o morfologiji arapskog jezika M. H o r t e n, pored ostalog, veli:⁶⁹⁾

»Der Stimmungs- und Sinninhalt der grammatischen Formen deutet ein sehr affektvolles Innenleben an, in dem das Erlebnis der Bewegung am intensivsten empfunden wird«.

Jedno od važnih sredstava za izražavanje tih raznih afekata su svakako i sinonimi nastali na razne načine pa i putem spomenutih (kao i nekih nenavedenih) stilskih figura kao što su npr. hiperbola, eufemizam, metafora, sinegdoha itd., a sve su one u upotrebi i u svakidašnjem govoru služeći u svrhu jasnijeg, tačnijeg i življeg izražavanja, unošenja u njega raznolikosti, novosti, lokalnih boja, pokazivanja radosti i žalosti, mržnje i ljubavi, srdžbe i smirenosti kao i svih drugih ugodnih i neugodnih osjećanja u nama, te u svrhu postizanja najraznovrsnijih naših ciljeva putem izazivanja takvih osjećanja u drugima. Ovoliko ovdje u vezi s temom, a dublje zalaženje u to spada u područje stilistike i srodnih disciplina.

Pri kraju ovog poglavlja da reknemo samo riječ-dvije i o procesu desinonimizacije ili nestajanja sinonima. Riječi zastarijevaju i nestaju iz raznih razloga, razna značenja riječi takođe se vremenom mijenjaju pa i gube. Uzevši u obzir sitnije ili veće razlike koje redovno postoje između pojedinih sinonima možemo ih smatrati običnim riječima, pa bi prema tome sve što je rečeno važno naravno i za njih. Ima ipak slučajeve da za neki pojam u izvjesnoj jezičnoj zajednici postoje u određenom periodu takoreći potpuno ravnopravni izrazi, pravi sinonimi vezani za jedan te isti pojam. Izgleda međutim da se u takvom slučaju redovno ne mogu dugo održati u upotrebi na istom području te jedan od njih mijenja značenje tj. dobija neko drugo ili se uopće gubi iz upotrebe. Uzrok toga nestajanja kao da je upravo sama pojava njihove sinonimije, a taj nas slučaj može jedino i zanimati na ovom mjestu. Upravo o ovakvom nestajanju sinonima govori i G. K. Z i p f na slijedeći način:⁷⁰⁾

»The history of language reveals many instances of the development of two names for the same thing, yet it is by no means frequent that two completely congruent synonyms exist together long in the usage of a given speechgroup. Supposed synonyms often differ in this that one is generic, the other special, or the one abstract and the other concrete, or the one collective and the other individualistic or, like dormant and sleeping in English, the supposed synonyms refer to different categories within the common category. The consequence of the simultaneous existence of two different words of congruent meaning would probably always be the leveling or deletion of one by the other«.

⁶⁹⁾ Vidi djelo: Max Horten, Die Philosophie des Islam (i to samo iz: Anhang II: Orientierende Bemerkungen über die drei Kultursprachen des heutigen Orientes), München 1924, str. 307.

⁷⁰⁾ U svome djelu: The Psycho-biology of language, Boston 1935, str. 290.

Možda bi primjena statističkog metoda posmatranja jezičnih pojava, kako je učinjeno u ovom djelu (pored drugih mogućih načina), na osnovu frekvencije sinonima u njihovim manjim i većim grupama mogla da baci izvjesnog svjetla ne samo na pojavu gubljenja sinonima, nego i na druge probleme u vezi s pojavom sinonimije uopće. Zasad smo mogli samo konstatirati izvjesne činjenice u vezi s tim kao i postaviti izvjesna pitanja čije rješavanje ostaje kao zadatak budućeg rada na sinonimici u okviru drugih semantičkih pojava povezanih s njom u manjoj ili većoj mjeri.

VAŽNOST' SINONIMIKE

Iz dosadašnjeg izlaganja, a naročito iz onih nekoliko misli u vezi s upotrebom sinonima, moglo se zaključiti nešto i o važnosti njihova proučavanja, na čemu bismo se sada ovdje malo opširnije zadržali.

Proučavanje sinonima moglo bi da pruži praktičnih kao i teoretskih koristi. Materijala za to (obrađenog dosada samo u izvjesnom smislu) ima naravno u izobilju s obzirom na bogatstvo arapskog jezika upravo na ovom polju. Da bi se dobio bar neki približan pojam o tome bogatstvu, evo nekih brojčanih podataka za nekoliko važnijih grupa sinonima onako kako ih navodi G. Zeidān.⁷¹⁾ Između ostalog on tu daje slijedeće podatke o broju sinonima za neke riječi kao što su npr.: مطر - senet-24, نور - nūr-21, ظلام - zaḷām-52, شمس - šems-29, سحب - seḥāb-50, نهر - metar-64, بشر - bi'r-88, ماء - mā'-170, لبن - leben-13, tako i za عسل - 'asel, خمر - ḥamr-100, اسد - esed-350, حية - ḥayyet-100, kao i za حمل - ḡemel, ناقة - nāqat-255. Tako su mnogobrojni i sinonimi za nazive drugih raznih životinja kao što su npr. ثور - teur, فرس - feres, حمار - ḥimār itd., zatim za oružje i dr. Vrlo je razvijena sinonimija i kod pridjeva pa tako npr. za طويل - ṭawīl ima 91 sinonim, za قصير - qašīr ima 160 pa tako slično za mnoge druge pridjeve kao što su npr. كريم, شجاع - šuḡā', kerīm - kerīm, بخيل - beḥīl itd.

Kako smo već istakli, u radu smo se najviše zadržali na tome da ukažemo na mnogobrojne izvore tog bogatstva sinonima u arapskom jeziku želeći time ujedno skrenuti pažnju na to odakle bi jedan budući naučni radnik u ovom području lingvistike trebao da pođe u svom radu na prikupljanju, a kasnije i pri sređivanju tog bogatog materijala eventualno u formu nekog sistematskog, alfabetskog rječnika sinonima radi njihova lakšeg korišćenja bilo u čisto praktične svrhe bilo radi naučnog proučavanja iz teoretskih razloga. Naravno da bi se mogle (a negdje i morale) upotrijebiti i druge forme iznošenja i korišćenja skupljenog materijala kao npr. u didaktičke svrhe u školi a i van nje prilikom učenja arapskog vokabulara ili jezika uopće, a naročito možda pri prevodenju s arapskog, a još više na arapski jezik. U svim tim slučajevima izgleda da sinonimija pretstavlja jednu od glavnih teškoća pri svladavanju toga jezika. Kako i gdje da brzo nađe neki učenik (pa makar on bio i rođeni Arap) a pogotovu stranac, odgovor na pitanje koju upravo riječ i kada da upotrijebi za izvjestan pojam ili osjećanje ako mu pri tom na raspoloženju stoje makar samo dva sinonima, a da ne govorimo o slučajevima kada ih ima na desetke, a ponekad čak i na stotine!? Obični rječnici i

⁷¹⁾ Zeidān, *ibid.*, I, str. 46—47.

kada navode sinonime, rijetko se upuštaju u objašnjavanje tananih ali ipak važnih razlika u njihovoj upotrebi, a ko opet da se snađe u većim djelima, koja su često nepraktična, i kada su mu uopće pristupačna, što svakako neće biti tako čest i običan slučaj. Ko npr. može lako da dođe do ogromnog rječnika Lisānu-l-'Arab, a kad i dođe, kako da se u njemu snađe ne samo zbog obilja njegove građe, nego još više zbog njegove slabe sistematičnosti?

Kako ističe dr. P. Skok,⁷²⁾ s pravom se može kazati da sinonima u nekom apsolutnom smislu i nema. Između riječi koje nazivamo sinonimima uvijek postoje majne ili veće razlike u raznom pogledu. Osnovni praktični zadatak sinonimike bio bi po našem mišljenju u tome da jasno ukaže u čemu je ta razlika između njih tj. kako da ih pravilno upotrebljavamo bilo u živom govoru bilo pri pisanju.

Kako napominje dr. Skok⁷³⁾, pri izradi rječnika sinonima treba polaziti ne od riječi, nego od ideje i tražiti potom sve riječi ili izraze koji je izražavaju, te na taj način nastaje tzv. ideološki (ili analogički) rječnik. On dalje ističe teškoću koja se javlja pri poretku sinonima, pa veli da je najbolje postupiti onako kako to preporučuje francuski lingvist Ch. Bally. Riječi bi se poredale tako da bi najprije došle one koje su neutralne u pogledu afektivnosti (tzv. intelektualne riječi), a onda one koje pokazuju tzv. effet naturel tj. one koje najbolje odgovaraju (koje su adekvatne) osjećanjima koja označavaju, a poredale bi se po intenzitetu i vrsti tih osjećanja i najzad bi došle one koje pokazuju tzv. effet par évocation tj. evociraju ili ukazuju ujedno i na sredinu u kojoj se upotrebljavaju (pokazuju dakle da li je riječ npr. vulgarna, učena, provincijalna, zastarjela, pjesnička i sl.). Ovakvi rječnici, pored praktične primjene u školskoj obuci, a i inače pri prevođenju i uopće učenju i obučavanju arapskog jezika, mogli bi biti od koristi i na jednom širem području naime i u pitanju normiranja bar jednog dijela vokabulara savremenog arapskog književnog jezika, a to je jedno od osnovnih i najtežih pitanja savremene arapske leksikografije i arapskog jezika uopće. O tome se problemu H. Wehr izražava na slijedeći način:⁷⁴⁾

»Das Arabische liegt zwar nach dem formalen Bau fest, der sich in Regeln fassen lässt. Hier hat die traditionelle Auffassung der alten Hochsprache als Muttersprache durch die Jahrhunderte konserwierend gewirkt. Ganz anders verhält es sich im Bereich des Wortschatzes und der Phraseologie, die den wechselnden Ausdrucksbedürfnissen unmittelbarer dienen müssen und der Kontrolle weniger unterliegen. Die Erzielung einer neuhocharabischer Norm ist sehr weit vorgeschritten in der Sphäre des sachlichen Berichtes in Presse und Rundfunk. Die Gründe, weshalb im übrigen der Wortschatz weniger genormt ist, sind mannigfacher Art (:).«

Zašto sve do tog normiranja arapskog rječnika za moderni jezik u svim oblastima života nije došlo, ne možemo ovdje objašnjavati, ali ćemo ipak istaknuti samo to da je upravo pojava bogate sinonimije jedan od važnih razloga zašto se ne može tako brzo doći do željenih rezultata u tom pogledu. Zato bi bio jedan od važnih zadataka sinonimike da na temelju svestranijeg i dubljeg ispitivanja ukaže na ono što treba da uđe u jedan takav normativni rječnik koji bi važio za sve

⁷²⁾ Skok, *ibid.*, str. 259, & 556 (pod naslovom: III. Sinonimi).

⁷³⁾ Skok, *ibid.*, str. 262 §§ 560—561.

⁷⁴⁾ Wehr, *ibid.*, Vorwort, str. V.

arapske zemlje, a što bi se opet moglo odbaciti kao suvišno i nepotrebno, imajući naravno u vidu taj njegov općearapski karakter, a ne kočeći ipak prirodni razvoj dijalekata pa ma kako se oni udaljili od norme književnog jezika.

Na manje-više teoretskom području jedan takav rječnik ili uopće neka zbirka arapskih sinonima mogli bi da nam pokažu na jednoj strani osnovne pojmove arapskog mišljenja a donekle i psihičku, duhovnu stranu Arapa uopće kao i način kako se to sve odrazilo u jeziku tj. njegovu mnoštvu izražajnih sredstava od kojih svakako i sinonimima pripada jedno značajno mjesto. Na osnovu njihova ispitivanja mogli bismo dakle sagledati misaoni ili uopće duhovni horizont arapskog naroda, naravno samo do izvjesne mjere. Po mišljenju C. Brockelmanna kao da je taj horizont uskih granica, nijanse koje pokazuju sinonimi kao da su interesantne samo za beduine, a osim toga on ističe i to da se slično zapaža i kod drugih naroda koji su na razvojnem stupnju kulture kao i Arapi. Uostalom evo njegovih riječi:⁷⁵⁾

»Der Wortschatz des Arabischen ist ausserordentlich reich entwickelt, freilich nur für die Bedürfnisse eines in engem Kreise sich bewegenden Denkens. Bekannt sind die freilich stark übertreibenden Renommistereien arabischer Lexikographen, die sich anheischig machten, 1000 Wörter für das Kamel, 500 für den Löwen und das Schwert zusammenzubringen. In der That hat der Araber für die Dinge seiner täglichen Umgebung namentlich für die Tiere seiner Herde, für die Terraineigentümlichkeiten der Wüste⁷⁶⁾ und für seine Bewaffnung, eine sehr reiche Synonymik entwickelt, die unendlich feine, natürlich nur den Beduinen interessante Nuancen zum Ausdruck bringt. Das ist nun freilich keine Rasseigentümlichkeit der Araber, sondern eine Folge ihres Kulturzustandes, die sich bei anderen Völkern unter gleichen Bedingungen ganz ebenso beobachten lässt.«

Na osnovu gornjeg mogao bi možda neko doći do zaključka da je bogatstvo jezičnog izražavanja u arapskom jeziku razvijeno samo u području konkretnog, ali se s tim ne bi moglo složiti npr. mišljenje M. Hortena koji navodeći razloge zbog kojih su Perzijanci, iako onda na višem kulturnom nivou nego Arapi, ipak od njih preuzeli riječi za najapstraktnije pojmove, ističe jednu karakteristiku arapskog jezika te pored ostalog kaže i slijedeće:⁷⁷⁾

»Die Lösung dieses Widerspruches ist darin zu suchen, dass das Arabische die heilige Sprache war. Dabei entwickelte es aber aus sich eine solche Ausdrucksfähigkeit, dass es fast ohne Annahme von Fremdwörtern den Erfordernissen einer hohen Geisteskultur nachkam. Die Möglichkeit dazu gab die Ausdehnungsfähigkeit der Wortbedeutungen im Arabischen. An konkret-sinnliche Bilder werden die abstraktesten Begriffe angeschlossen, ohne dass dabei das Neue als das Verständnis erschwerend empfunden wird. Eine gewisse Dehnbarkeit der Bedeutung ist dem Arabischen wurzelhaft eigen.«

Ta sposobnost arapskog jezika za lako vezivanje apstraktnog za konkretno i uopće ta osobita nadarenost Arapa za apstrakciju, opće i principijelno, za tzv. »generički« način mišljenja, kako to Horten ističe na jednom drugom mjestu,⁷⁸⁾

⁷⁵⁾ Geschichte der Arabischen Litteratur, Leipzig 1901, str. 4.

⁷⁶⁾ Upoređi u vezi s tim rad: Friedrich Binder, Die Bodenformen Wüstenarabiens und ihre heutigen Bezeichnungen, (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 51. Band, 1. und 2. Heft, Wien 1948, str. 43—55).

⁷⁷⁾ Horten, *ibid.*, str. 322.

⁷⁸⁾ Horten, *ibid.*, str. 320.

pokazuje se naravno i u semantici pri mijenjanju značenja riječi, a kako je to u direktnoj vezi i sa sinonimijom, to bi se jedan od zadataka njenog proučavanja sastojao i u tome da ispituje kako tu, tako i druge određene forme mišljenja, a svakako i mnoge druge pojave duhovnog i uopće kulturnog života samih Arapa, a u izvjesnoj mjeri i raznih drugih naroda na čije je jezike znatno uticao kako arapski jezik posebno tako i njihova duhovna i materijalna kultura uopće.

Želja nam je da na kraju ponovo istaknemo da ovim zaista letimičnim pogledom na pojavu sinonimije i srodna pitanja u arapskom jeziku ukažemo ne toliko na samo bogatstvo i raznolikost njegovih sinonima koliko na interesantnost same pojave za znanstveno ispitivanje kao i na važnost primjene rezultata sinonimike posebno na praktičnom polju i to naravno u prvom redu u području jezika a poimence u leksikografiji, stilistici, didaktici i drugim oblastima lingvistike. Ima mnogo radova na ovom polju, ali su svakako potrebni i novi, pa kako je istaknuto, jedan od glavnih ciljeva ovoga rada bio je i taj da dâ potstreka za budući ozbiljniji rad na ispitivanju ove interesantne jezične pojave, naročito značajne i za arapski književni jezik.

RÉSUMÉ

UNE INTRODUCTION À L'ÉTUDE DES SYNONYMES DE LA LANGUE ARABE

L'auteur essaie d'attirer l'attention sur la riche synonymie de l'arabe littéraire ainsi que sur l'importance d'étudier ce fait avec la rigueur scientifique en premier lieu sur le terrain linguistique, puis montre la possibilité d'utiliser les résultats de ces études pour des buts pratiques et dans quelques autres branches de la science en général ou dans les arts.

La monographie est divisée en trois parties: la première (la plus étendue) s'occupe de la question de l'origine des synonymes (de la synonymisation) en indiquant les procédés phonétiques les plus importantes (p. ex. l'assimilation, la métathèse, la perte des consonnes radicales etc.). Après, il procède à la formation des mots (par la flexion, dérivation et composition), à la syntaxe, la sémantique seulement en connection avec la création des synonymes (ici p. ex. par des figures stylistiques différentes, comme p. ex. la métaphore, la synecdoche, l'euphémisme, l'ironie, l'hyperbole) etc.

À côté de ces sources intérieures des synonymes dans l'arabe, il mentionne quelques autres cas de la synonymie provenant par les mots d'emprunt des dialectes arabes non-littéraires et des langues étrangères.

La seconde partie apporte quelques notions générales concernant l'emploi des synonymes. On y accentue leur importance dans la stylistique du parler quotidien, mais surtout dans la celle de la langue écrite. On y mentionne aussi brièvement le fait que des vrais synonymes se perdent: ce sont ceux qui ont une acception et un emploi à peu près identiques sur le même terrain linguistique pendant une période de temps déterminée (c'est le procès de la désynonymisation).

La troisième (la dernière) partie montre l'importance de l'étude des synonymes, non seulement à cause de leur abondance en arabe, mais aussi à cause de la possibilité qui se manifeste dans cette langue de nuancer leurs acceptions et d'utiliser cette possibilité pour exprimer les idées et les sentiments d'une façon plus riche, plus claire et plus précise, soit dans la vie quotidienne soit dans la prose littéraire ou dans la poésie.

L'auteur attire l'attention sur l'importance de l'étude des synonymes du point de vue d'une fixation du vocabulaire de la langue littéraire arabe contemporaine, ce qui représente un problème bien difficile et très important de la lexicographie contemporaine arabe ainsi que de l'étude de l'arabe en général.

Quoique ces problèmes soient importants pour l'étude de nombreux aspects différents de la culture arabe (ainsi que de celle islamique) en général, il n'était pas possible de les étudier dans le cadre de cette brève étude, l'auteur s'étant limité aux phénomènes dans le domaine de la langue. Le but principal de cette étude est le désir de l'auteur d'inciter les chercheurs à des travaux scientifiques plus profonds et plus vastes dans le domaine de la synonymie, fait si fréquent et si important dans la langue arabe surtout celle littéraire.